

Nr 139.

Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen angående åtgärder till skydd för Smålands Tabergs naturvärden; given Stockholms slott den 5 mars 1954.

Kungl. Maj:t vill härmed, under åberopande av bilagda utdrag av statsrådsprotokollet över jordbruksärenden för denna dag, föreslå riksdagen att bifalla det förslag, om vars avlåtande till riksdagen föredragande departementschefen hemställt.

GUSTAF ADOLF.

Sam. B. Norup.

Propositionens huvudsakliga innehåll.

I propositionen föreslås, att åtgärder skall vidtagas för att skydda Smålands Tabergs naturvärden.

I första hand avses, att överenskommelse på frivillighetens väg skall träffas i fråga om omfattningen m. m. av den malmbrytning, som äger rum i berget. Kan godtagbart resultat därvid icke nås, anses ett fridlysningsförfarande böra inledas. Sedan kostnaderna för fridlysningen blivit kända, kan definitiv ställning tagas till frågan, huruvida fridlysning av berget är förvarlig ur ekonomisk synpunkt.

Till bestridande av kostnader i samband med ett fridlysningsförfarande föreslås skola anvisas ett förslagsanslag av 30 000 kronor för budgetåret 1954/55.

Utdrag av protokollet över jordbruksärenden, hållet inför Hans Maj:t Konungen i statsrådet å Stockholms slott den 5 mars 1954.

Närvarande.

Statsministern ERLANDER, ministern för utrikes ärendena UNDÉN, statsråden SKÖLD, ZETTERBERG, TORSTEN NILSSON, STRÄNG, ERICSSON, ANDERSSON, NORUP, HEDLUND, PERSSON, HJALMAR NILSON, LINDELL, NORDENSTAM.

Efter gemensam beredning med cheferna för finans- och handelsdepartementen anmäler chefen för jordbruksdepartementet, statsrådet Norup, fråga om åtgärder till skydd för Smålands Tabergs naturvärden samt anför därvid följande.

Inledning.

I skrivelse den 29 april 1952, nr 161, anhöll riksdagen, att Kungl. Maj:t måtte låta verkställa skyndsamt utredning om tillgodoseendet av de till Smålands Taberg knutna naturskyddsintressena samt att Kungl. Maj:t ville för riksdagen framlägga de förslag, vilka utredningen kunde föranleda till. Med anledning härav tillkallade jag jämlikt Kungl. Maj:ts bemyndigande den 23 maj 1952 förre generaldirektören S. Ödeen samt dåvarande rättsavdelningschefen, numera regeringsrådet S. Strömberg såsom sakkunniga för att verkställa utredning och avgiva förslag rörande frågan om skydd för Smålands Tabergs naturvärden.

Med skrivelse den 4 november 1953 har utredningsmännen avgivit betänkande med förslag i ämnet (SOU 1953: 33). Vid betänkandet var fogat ett preliminärt avtal mellan kronan och Aktiebolaget Smålands Taberg. Avtalet torde såsom *bilaga* få fogas till detta protokoll.

Över betänkandet har, efter remiss, utlåtanden avgivits av statskontoret, kommerskollegium efter hörande av bergmästaren i södra distriktet, Sveriges geologiska undersökning, järnvägsstyrelsen, väg- och vattenbyggnadsstyrelsen, länsstyrelsen i Jönköpings län, kommunalfullmäktige i Månsarps kommun, vetenskapsakademiens naturskyddskommitté, Svenska naturskyddsföreningen, Samfundet för hembygdsvård, Svenska turistföreningen, Tabergs bergslags hembygdsförening, Tabergs turistförening u. p. a., Aktiebolaget Smålands Taberg, Jernkontoret samt Svenska gruvföreningen. Svenska naturskyddsföreningen har tillika överlämnat yttranden av Jönköpings

läns hembygdsförbund och Sällskapet Dvalin i Jönköping. Jernkontoret och Svenska gruvföreningen har avgivit gemensamt utlåtande i ärendet.

I sin förenämnda skrivelse anför utredningsmännen, att en naturskyddsfråga så gott som alltid innefattar en avvägning mellan olika allmänna och enskilda intressen, mellan intressen av att bevara naturen orörd och intressen av att utnyttja en naturtillgång. I fallet Smålands Taberg hänför sig naturskyddssynpunkterna till ett flertal olika områden och även de teknisk-ekonomiska problemen har visat sig sammansatta och skiftande. Till följd därav har utredningsarbetet kommit att bli mera omfattande än vad som från början kunde förutses.

Förutsättningarna för att utnyttja bergets malmtillgång har visat sig svårbedömbara, beroende som de är av den pågående och kommande tekniska utvecklingen samt i icke mindre grad av konjunkturförhållanden. Utredningsmännen anser det därför icke uteslutet att sådana förändringar kan inträffa, att en helt annan avvägning mellan naturskyddsintressena och ekonomiska intressen kan visa sig riktigare än den, som för närvarande bedömes lämplig. Oavsett vilken lösning som nu väljes, måste därför förutses, att en omprövning kan bli aktuell inom överskådlig tid. Det torde då också komma att visa sig, att tabergsfrågan i än högre grad än nu, icke blott ur naturskyddssynpunkt utan även ur teknisk-ekonomisk synpunkt, är en riksangelägenhet och icke en huvudsakligen lokal fråga.

Med dessa utgångspunkter har utredningsmännen i betänkandet sökt göra en avvägning mellan de olika intressen, som inverkar på frågan om Tabergs skyddande, dels i nuläget och dels i framtiden. De har därvid kommit till det resultatet, att starka skäl talar för att Taberg bör skyddas mot varje ingrepp genom gruvbrytning, att något aktuellt intresse ej finns att berget skall utnyttjas som malmtillgång men att malmens titanhalt gör att möjlighet till en viss brytning i forskningssyfte måste hållas öppen. Utredningsmännen anser därför, att ett statsingripande bör ske för begränsning av brytningen till förmån för naturskyddsintressena.

I överensstämmelse med direktiven har utredningsmännen i första hand undersökt möjligheterna för en frivillig överenskommelse med gruvbolaget om en sådan begränsning och har med bolaget träffat ett preliminärt avtal därom. Såsom ett andra alternativ att lösa skyddsfrågan har närmare behandlats en fridlysning av berget såsom naturminne enligt naturskyddslagen, varvid de konstaterat, att förutsättningar för fridlysning föreligger.

Med anledning av den samhällsekonomiska och strategiska betydelse, som Taberg inom överskådlig tid kan förutses få, har utredningsmännen vidare funnit sig böra något beröra den principiella frågan om möjligheterna att skydda mineraltillgångar mot ur samhällelig synpunkt ej önskvärt utnyttjande. De har därvid kommit fram till att en ny lagstiftning till skydd för samhällsintresset i mineraltillgångar är önskvärd och att en särskild utredning i ämnet snarast bör komma till stånd. Under förutsättning att så sker tillstyrker utredningsmännen, att det med gruvbolaget träffade preliminära

avtalet godkännes av Kungl. Maj:t. För den händelse åter tanken på en lagstiftning i berörda syfte finnes böra avvisas, ifrågasättes om ej övervägande skäl talar för att Taberg omedelbart bör fridlysas som naturminne.

Jag torde härefter få övergå till en närmare redogörelse för utredningsmännens förslag och de över förslaget avgivna utlåtandena.

Utredningsmännens förslag.

A. Vissa sakuppgifter.

I ett inledande kapitel av betänkandet lämnar utredningsmännen en utförlig redogörelse för olika faktorer, vilka ansetts vara av betydelse för tabergsfrågans bedömande. Beträffande det närmare innehållet av denna redogörelse torde få hänvisas till betänkandet, s. 7—31. För överskådlighetens skull torde emellertid här få återgivas huvuddragen av redogörelsen.

Geografiskt läge. Taberg ligger i nordligaste delen av småländska höglandet omkring 12 kilometer söder om Vättern. Berget utgör högsta punkten av höglandet i denna del och når upp till 343 meter över havet. Isolerat höjer det sig 140 meter över den omgivande terrängen.

Taberg bildar en bergskropp av långsträckt form. Arealen uppgår till ungefär 26 hektar. Mot öster och söder stupar berget brant, delvis nästan lodrätt, medan det mot norr och väster är mera långsluttande. Högsta toppen ligger på bergets sydöstra del invid det brantaste stupet. Sett från norr och från Vätterns strand har berget en karakteristisk profil.

Förbi östra sidan flyter Tabergsån till Munksjön invid Vätterns södra ända.

Tillkomst och geologisk karaktär. Bergets särpräglade form sammanhänger med dess speciella geologiska historia. Enligt den uppfattning, som numera synes vedertagen i fackkretsar, har bergmassan uppkommit genom att en magma trängt genom berggrunden av gnejs-granit och sedermera stelnat till bergarten hyperit i en 4 kilometer lång kropp i gnejs-graniten. I hyperitmagma har därvid, sannolikt på större djup, skett en utskiljning av vissa däri ingående mineral, framför allt av de tyngre, järnrikare beståndsdelarna. Denna tyngre magma har senare genom en eruption förts upp till jordytan genom hyperitmassan. Vid stelnandet har den nuvarande bergarten magnetit-olivinit bildats. Sin avgränsning mot sydost har bergskroppen senare fått genom en förkastning. Berget ligger sålunda i en omgivande hyperitmassa såsom en homogen klump av malm, vilken på grund av sin storlek intager en unik ställning.

Genom sitt ovanliga bildningssätt och sin bibehållna ursprungliga karaktär är berget av största intresse som geologiskt undersöknings- och studieobjekt. En ingående undersökning av de geologiska och mineralogiska för-

hållandena verkställdes senast åren 1946—1949. De hittills företagna undersökningarna synes visa, att malmkroppen i stort sett är mineralogiskt homogen. Däri förekommer järn med i genomsnitt 30 procent eller något däröver, vanadin med 0,2 procent (0,28 procent vanadinoxid) samt titan med omkring 3 procent (4—6 procent titanoxid).

Växter och djur vid berget. Taberg ligger ungefär i centrum av det sydsvenska barrskogsområdet, d. v. s. det växtgeografiska området mellan bokregionen i söder och ekens nordgräns. Berget är med undantag av de branta sidostupen skogglätt. Större delen är barrskog, huvudsakligen bestående av gran. Ek ingår sporadiskt i skogen. Norra delen av berget och nordsluttningarna är bevuxna med lövskog.

Örtvegetationen på Taberg och i åns dalgång har fått sin prägel av skogstypen men framför allt av de mineralogiska förhållandena och av de ovanliga terrängformerna. Ett flertal växter, som åtminstone i denna del av landet är mindre vanliga, finns sålunda på berget. Utöver åtskilliga mindre allmänna arter växer här vidare flera, som i gängse botaniska handböcker har beteckningen rar. Deras förekomst på denna lokal utgör ett viktigt men ännu ej helt klarlagt växtgeografiskt problem.

Tabergs särpräglade miljö har givit jämväl fågellivet ovanligare inslag. Kungsfiskaren, som tillhör våra sällsyntaste fåglar, förekommer sålunda på flera platser utmed Tabergsån. Den likaledes sällsynta gråärulan observerades häckande första gången i Sverige också vid Tabergsån.

Tabergs bergslag. Järnmalmen i Taberg torde mycket tidigt ha varit föremål för bearbetning men säkra belägg härför saknas före 1490. Genom kungliga brev åren 1618 och 1621 avskildes Tabergs bergslag såsom administrativ enhet med särskilda privilegier. Bergslaget omfattade hela Månsarps kommun och större delar av de angränsande Sandseryd och Barnarp. Under 1700-talet utvidgades bergsmännens privilegier och ytterligare masugnar och verk uppfördes. På 1800-talet utvecklades bergsbruket än vidare och därmed även järnhanteringen. Denna och vad som därmed sammanhänge var i hela västra Småland befolkningens viktigaste binäring. Det beräknas sålunda, att vid 1800-talets mitt och fram till 1875 en fjärdedel av hela länets befolkning utanför städerna var direkt eller indirekt beroende av bergsbruket.

Mot slutet av 1800-talet efterföljdes emellertid högkonjunkturen efter fransk-tyska kriget av en utpräglad lågkonjunktur, som nådde sitt bottenläge 1887. Den ena anläggningen efter den andra lades ned och den tekniska utvecklingen under tiden gjorde, att då högkonjunkturen återkom förutsättningar för bergsbrukets återupptagande saknades. Masugnarna fick förfalla, brann ned eller revs. Den sista revs 1917.

Berget fick sedan ligga orört ända fram till tiden för andra världskrigets utbrott, då driften återupptogs. Det upprustande Tysklands stora järnmalsbehov skapade avsättningsmöjligheter även för denna malm. Med Tysklands sammanbrott förändrades emellertid åter förutsättningarna.

Gruvbrytningen fortsatte i mindre omfattning men nu såldes malmen som makadam till järnvägen. Från 1952 öppnades åter avsättningsmöjligheter till Västtyskland och malmproduktionen återupptogs.

Den nyss berörda ekonomiska krisen under slutet av 1800-talet gick även ut över den omfattande järnindustrien som var baserad på bergsbruket. Men då konjunkturerna framemot sekelskiftet åter blev bättre, kom flera av dessa företag att utgöra grunden för uppbyggnaden av modern industri, och folk från de gamla bruken startade företag inom andra industrigrenar. Så skedde även i Taberg. Med tiden uppstod sålunda ett flertal industriföretag, och så småningom har Taberg åter blivit en industriort, ehuru med företagen fördelade på ett flertal fack och som industrisamhälle i skuggan av storföretaget Norrahammar.

Det nuvarande samhället. Taberg tillhör Månsarps kommun, som omfattar 6 560 hektar och den 1 januari 1953 hade 2 739 invånare. Huvudparten av befolkningen, omkring 2 000 personer, bor i Smålands Tabergs samhälle. Bebyggelsen är där förlagd dels på åns östra sida och dels väster om ån vid bergets nordsida, där den sträcker sig upp på sluttningen. Här leder också en väg upp till bergets hjässan, där en turiststation uppförts.

Bebyggelsen har hittills reglerats endast genom avstyckningsplan. Numera föreligger emellertid ett förslag till byggnads- och generalplan. Därvid har dock de delar, som berör berget, undantagits i avvaktan på naturskyddsfrågans lösande. Planerna i deras helhet omfattar nämligen även bergets norra sluttning, och övre delen av berget med hjässan upptages i förslaget som friluftsområde med begränsning utefter uppfartsvägens övre del.

Smålands Taberg är ett industrisamhälle. De flesta av kommunens 26 företag är förlagda där. De är i allmänhet av den vanliga småländska småindustritypen. Flera av företagen tillhör metallindustrien. Den övervägande delen av samhällets arbetare är dock sysselsatt inom textil- och träindustrin.

Gruvbolaget. Gruvbrytningen vid Taberg bedrivs av Aktiebolaget Smålands Taberg. Bolaget bildades 1939 med ett aktiekapital av 800 000 kronor. Förberedande arbeten för brytning hade påbörjats redan 1937 av Stora Långviks Gruf Aktiebolag. Från början uttogs endast malm från rasmassor och varp, men 1939 började egentlig brytning vid bergets södra branter och kom så småningom även att beröra hjässan. Stickspår drogs till järnvägen och uttransporten mekaniserades 1939 genom ett transportband för direkt lastning i järnvägsvagn. Under 1941 började en ort drivas i berget, och den fortsatta brytningen upplades som öppen kraterbrytning. Den första kratern väster om hjässan påbörjades 1942 och blev färdigbruten 1951. Den hade då en storlek av cirka 70×90 meter. Nästa krater öppnades 1951 omkring 100 m längre in och har för närvarande drivits till en diameter av 40 å 50 meter. Ur denna krater beräknar man erhålla mellan 400 000 och 500 000 ton malm, och därav torde återstå omkring 200 000 ton. Enligt planerna beräknas nästa krater behöva upptagas om två å tre år, och först därefter skulle kraterbrytningen behöva beröra västra toppen.

Från brytningens början 1937 steg produktionen snabbt och nådde sitt maximum 1943 med över 200 000 ton. Ändock utgjorde den då icke mer än 2 procent av hela landets produktion. För denna produktion sysselsattes 45 arbetare, och saluvärdet angavs samma år till 1 063 000 kronor eller omkring 5 kronor per ton. För Halmstad—Nässjö järnvägar fick malmtransporterna Taberg—Halmstad en ej ringa betydelse. Även för Halmstads hamn var malmexporten av stor vikt.

Malmen exporterades till tyska järnverk och levererades som styckemalm med en järnhalt av 31—32 procent. Produkten utgjorde således en utpräglad sekundälmalm. De svenska exportmalmen håller normalt 45—65 procent järn i styckemalmen, de norrbottniska malmen inemot 70 procent. Bolaget har därför gjort försök att finna behandlingsmetoder för malmen, som skulle medföra en bättre produkt. Malmen, som under kriget köpts av tyska verk, kunde efter Tysklands sammanbrott ej vidare säljas, varför produktionen löpte risk att helt stoppas. I den situationen visade det sig att järnvägarna hade bekymmer med ballastunderlaget för spåröverbyggnaden, då det använda stenmaterialet var för lätt för den tunga trafiken och medförde höga underhållskostnader. Försök att i stället använda krossad tabergsmalm utföll väl, och bolaget kunde därför under några år avsätta en begränsad malmproduktion såsom makadam.

Åren 1951—52 hade förhållandena inom den återuppbyggda västtyska järnindustrien så förändrats att ett stort malmbehov åter uppstått. Det visade sig då att tabergsmalmen trots sin låga järnhalt åter kunde avsättas. För leverans 1951 såldes 50 000 ton, för 1952 100 000 ton och lika mycket är kontrakterat för 1953.

Bolaget har under hela sin verksamhetstid ej givit någon utdelning med undantag av bokföringsåret 1940—41, då 3 kronor per aktie (3 procent) utdelades.

Det tyska inflytandet. I det ursprungliga bolaget ingick ett betydande tyskt kapitalintresse, representerat av förut nämnda Stora Långviks Gruf Aktiebolag — i vars regi verksamheten vid Taberg för övrigt bedrevs — samt generalkonsuln Karl Sauber. Vid andra världskrigets slut innehade sagda bolag av de tillhopa 8 000 aktierna 3 190 och Sauber 460. Röstetalet, som för alla 8 000 aktierna var 4 400, var för dessa aktieposter 877 respektive 325.

Liksom andra tyskägda tillgångar ställdes efter kriget ifrågavarande båda aktieposter under förvaltning av flytkapitalbyrån. Sedermera föreslog den s. k. tyskgruvekommittén, att posterna skulle förvärvas av svenska staten. Flytkapitalbyrån beslöt emellertid med hänsyn till att avtal om hembudsskyldighet mellan aktieägarna i bolaget förelåg att försälja posterna till de övriga aktieägarna i Aktiebolaget Smålands Taberg för ett pris av 547 500 kronor, innebärande 50 procent överkurs.

Av bolagets aktier innehar för närvarande Aktiebolaget H. N. J. intresser 5 000, disponenten Lenander 250, Aktiebolaget industrimetoder 250 samt Avesta Järnverks Aktiebolag 2 500.

Äganderättsförhållandena. Tabergs malmfält omfattar för närvarande 30 försvarade utmål, varav 28 innehas av bolaget och de två återstående av Mobro hyttelag. Sex av bolagets utmål utlades 1943 efter långvariga förhandlingar med markägarna och utvidgades 1945. I dessa utmål kan sålunda kronan enligt 1938 års gruvlag begagna sig av sin rätt till hälftendel inom i lagen angiven tid efter det brytning inom utmålet påbörjats. Icke inom något av dessa utmål har emellertid hittills förekommit brytning. Övriga utmål har tillkommit före ikraftträdandet av 1938 års gruvlag. Av utmålen har de båda Mobro hyttelag tillhöriga ansetts åtminstone i huvudsaklig utsträckning ingå i det s. k. Tabergs odalfält. Rättsförhållandena i fråga om dessa utmål är dock i viss mån oklara.

Enligt uppgift av bergmästaren torde åtta av utmålen ligga på fastighet, som samfällt äges av Kåperyds skifteslag, ett av dem delvis på fastighet, som till en del är lagfaren för bolaget, medan lagfartsansökan i övrig del förklarats vilande. Övriga 22 utmål torde ligga på fastigheter, lagfarna för enskilda markägare. På grund av ofullständighet i utmålshandlingarnas fastighetsbeteckningar har emellertid någon full klarhet i äganderättsförhållandena ej kunnat nås.

Turistliv och hembygdsvård. Taberg har redan i äldre tid, framför allt under 1700- och 1800-talen, haft en mängd besök av både fackmän och lekmän. Från olika tider finns också ett flertal in- och utländska reseskildringar därifrån.

1933 tillkom som en avdelning av Svenska Turistföreningen Tabergs turistförening. Denna fick dock ej den vanliga formen av en uteslutande ideell sammanslutning utan bildades som ekonomisk förening. Föreningen förvärvade ett markområde på cirka 8 000 m², omfattande själva hjässan, och uppförde där en byggnad, Tabergsstugan, som togs i bruk 1935. Bilväg från samhället till hjässan byggde föreningen åren 1933—1935. För besökande bilar och bussar upptar föreningen en avgift under tiden 1 juni—30 september. Under år 1952 beräknas 10 200 bilar och bussar ha besökt berget, varav 5 800 betalande. Antalet besökare uppskattades till sammanlagt 81 000.

För att skydda och vårda minnena från förgången bygdekultur bildades vidare år 1928 Tabergs bergslags hembygdsförening. Denna har sedermera anslutit sig till Jönköpings läns hembygdsförening och Samfundet för hembygdsvård. Dess första uppgift ansågs vara att skapa en bygdegård, där miljö och minnen från bergslagsbebyggelse och bergslagsliv kunde bevaras. På mark, som föreningen arrenderat för 42 år, uppfördes med början år 1931 en bergsmansgård, vilken sedan successivt utvidgats och kompletterats.

Tabergsfrågan. När gruvbrytningen efter ett nästan halvsekel långt uppehåll återupptogs år 1937, började man snart på olika håll inom orten känna oro för naturvärden, miljö och samhälle. Härtill bidrog att, sedan till en början gammal varp uttagits, brytningen sattes in mot de som mest ömtå-

liga betraktade partierna av berget. Den omständigheten att efter krigsslutet malmen användes till makadam medverkade också i hög grad till att göra stämningen upprörd, liksom att brytningen skedde genom att stora kratrar öppnades, vilka enligt allmän uppfattning helt förstörde bergets natur. Icke heller lugnades stämningen av att en hel del olyckstillbud och olyckshändelser ansågs giva skäl till antagande att bolaget ej tog tillbörlig hänsyn till bygdens befolkning.

Från såväl Tabergs bergslags hembygdsförening och Tabergs turistförening som från de kommunala myndigheternas sida togs olika initiativ för att åvägabringa ett skydd för Taberg. Hembygdsföreningen gjorde sålunda år 1944 en framställning i frågan till regeringen. Kungl. Maj:t beslöt dock den 6 april 1945, att framställningen med hänsyn till rådande förhållanden ej skulle föranleda någon åtgärd. Sedermera har frågan i olika sammanhang varit föremål för länsstyrelsens uppmärksamhet, och landshövdingen i länet har upprepade gånger besökt Taberg och haft överläggningar med bolaget och representanter för lokalintressena.

Opinionen mot gruvbrytningen framträdde med förnyad styrka år 1952, då brytningen åter ökades till följd av att malmexporten återupptogs. Även pressen började nu syssla med tabergsfrågan. Lokalpressen hade länge intresserat sig därför och även de stora Göteborgs- och Stockholmstidningarna började taga upp frågan i artiklar och intervjuer.

Tabergsproblemet kom även att behandlas vid 1952 års riksdag, och frågan fick därmed större räckvidd än som enbart en lokal angelägenhet. Den 15 januari 1952 framställdes sålunda i andra kammaren en interpellation i ämnet. Vidare väcktes två likalydande motioner, I: 165 och II: 210. I anledning av interpellationen och motionerna infordrades yttranden från olika håll. Resultatet av riksdagens prövning av frågan blev, såsom redan förut angivits, att riksdagen (Rskr. 161) i enlighet med tredje lagutskottets hemställan (L³U 15) hos Kungl. Maj:t begärde utredning och förslag i frågan.

B. Naturskyddsintressena.

Utredningsmännen framhåller, att många skäl kan anföras för att skydda Taberg mot förstörelse genom gruvdrift. Ehuru naturskyddsverksamhetens mål ytterst kan sägas vara att hindra förfulning och förflackning överallt där sådan kan befaras, måste den av praktiska skäl i första hand inriktas på platser och föremål, som är egenartade eller särskilt utmärkta för skönhet. Enligt utredningsmännen företer Taberg båda dessa kriterier. Därtill kommer, att berget spelar en viktig roll i kulturhistoriskt avseende och att en gruvdrift i större skala måste medföra vissa olägenheter för samhället Smålands Taberg såväl i dess egenskap av turistort som i övrigt.

Utredningsmännen behandlar här efter tabergsfrågan ur särskilda naturskyddssynpunkter.

Det egenartade Taberg. Utredningsmännen framhåller, att Taberg ur geologisk synpunkt är unikt. I en geologisk miljö, vilken i och för sig icke är ovanlig i vårt land, har genom ett sammanträffande av omständigheter på denna enda plats bildats en bergart av speciellt slag, som är känd endast på ytterligare ett håll i världen, en enstaka fyndighet på den amerikanska kontinenten. Bergmassan synes också alltså ha i huvudsak samma struktur och form, som då den en gång för åtskilliga tiotal miljoner år sedan uppstod ur en stelnde magma. Den kringliggande trakten har, till följd av en serie geologiska händelser, undergått åtskilliga förändringar som, förutom att de givit landskapet en viss karaktärsbrytning, på ett särskilt sätt framhävt berget. Topografien har därigenom kommit att tämligen starkt avvika från den, som eljest är vanlig i dessa delar av landet. Här skymtar i vissa hänseenden en topografisk miljö, vars drag i mångt och mycket är fjälltrakternas.

Också växtligheten på och vid Taberg företer vissa särmärken. Örtvegetationen har inslag, som i flera fall är botaniska rariteter. En ormbunksart har sålunda av vetenskapsakademiens naturskyddskommitté ansetts vara i vetenskapligt hänseende fullständigt unik. Inom fågellivet förekommer likaledes sällsynta arter. Dessa har visserligen iakttagits även på andra håll i landet och synes på senare tid ha ökat i antal, men i fråga om två arter, kungsfiskaren och gråärulan, har dock Taberg den särställningen, att det utgjort platsen för deras första uppträdande.

Enligt utredningsmännen måste sålunda Taberg ur såväl geologisk och topografisk som botanisk och ornitologisk synpunkt betecknas såsom egenartat och märkligt.

Det vackra Taberg. Utredningsmännen påpekar, att det naturligtvis alltid är vanskligt att ingå på estetiska värderingar. Ingen torde emellertid vilja bestrida, att Taberg har ovanliga skönhetsvärden. Dessa sammanhänger delvis med den flerskiftande naturmiljön med dess brytning mellan klippterräng, bergssluttningar och vida platåer, mellan skogklätt högländ och vida mossmarker, mellan den idylliska dalgången och de branta bergsstupen. En annan faktor av betydelse är det särpräglade inslaget i landskapsbilden, som det isolerat uppskjutande berget med sin karakteristiska konturbildar. Det kanske starkaste skönhetsintrycket torde emellertid enligt utredningsmännens uppfattning skapas av den vidsträckta utsikten från bergets topp, som ger en samtidig utblick över det småländska småkuperade skogslandskapet, vätterbygdens långa perspektiv med Omberg i bakgrunden och Västergötlands slättbygder bort mot Kinnekulle. I nästan alla uttalanden om Taberg, från traktens folk, i litteratur och press, från ämbetsverk och i riksdag går också uppfattningen om Tabergs naturskönhet som en röd tråd.

Det kulturhistoriska värdet. Det under fem sekler vid Taberg bedrivna bergsbruket och den såsom bergslag fristående ställning tabergsbygden där-

under hade satte givetvis, framhåller utredningsmännen, sin prägel på bygdekulturen. Denna tillfördes element, som ej förekom i trakten i övrigt. Bebyggelsen fick sålunda en speciell karaktär. Detta gällde ej blott de till bergsbruket direkt knutna anläggningarna, hyttor och smedjor, utan även bostadsbebyggelsen. De gamla hyttorna och smedjorna är numera visserligen praktiskt taget borta. Däremot finns alltjämt kvar gamla bergsmansgårdar och torp även utanför den av hembygdsföreningen skyddade anläggningen. Vidare lever minnen från bergslagskulturen kvar i sedvänjor och bruk, i ordstäv och talesätt samt icke minst i en lokal folklöre såsom sägner och skrock.

Det kunde måhända göras gällande att i den mån det över huvud är möjligt att bevara dessa minnen av en förgången bygdekultur, detta kan ske även om berget förintas eller förstöres. Ett sådant resonemang anser emellertid utredningsmännen ej vara riktigt. Så gott som alla de gamla traditionerna är nämligen på ett eller annat sätt knutna till berget, och om detta samband upplöses, torde de snart förlora sin livskraft. Icke minst därför skulle såväl i den egentliga tabergsbygden som i hela trakten däromkring en förstörelse av berget betraktas som ett helgerån. Just den svårgripbara vävnaden av minnen, sägner och gamla föreställningssätt har enligt utredningsmännens mening i icke ringa mån bidragit till att i vida trakter kring Taberg skapa den eniga opinion, som kräver skydd för berget.

Gruvdriften och samhället. Tabergsnaturens egenart, den vidsträckta utsikten och det centrala läget har sedan gammalt gjort berget till ett uppskattat turistmål. Utredningsmännen anser det vara ganska klart att om miljön väsentligt förändras, naturen förfulas och avsevärda delar av berget bortbrytes, skulle förutsättningarna för turistintresset i stor utsträckning försvinna. Utöver den förlust detta skulle innebära ur vidare synpunkter komme en sådan utveckling även att medföra betydande ekonomiska konsekvenser för samhället och bygden, eftersom berget för närvarande har större betydelse för kommunen som turistmål än som malmfyndighet. I anslutning härtill erinrar utredningsmännen om att den lokala turistföreningen bland annat genom att bygga vägen upp till hjässan och den förhållandevis omfattande anläggningen där gjort ej oväsentliga investeringar som, därest turistströmmen skulle sina, bleve överflödiga och oräntabla. Säkerligen skulle även en hel del företag av servicekaraktär i orten bli ekonomiskt lidande.

Enligt utredningsmännen kan en gruvdrift i större skala emellertid få oförmånliga verkningar för samhället även i andra avseenden. Såväl industrierna i Taberg som bostadsbebyggelsen ligger nämligen omedelbart invid berget, och planerna för den fortsatta bebyggelsen omfattar ytterligare områden på bergets sluttning. Bebyggelsen har sålunda förlagts och utformats utan tanke på att en gruvdrift åter kunde komma i gång. Några möjligheter att ändra dessa förhållanden torde ej föreligga, åtminstone ej på kort sikt. En utvidgad gruvdrift kommer därför sannolikt att medföra sänkta fastighetsvärden och möjligen också en utflyttning ur samhället till förfång bland

annat för industriföretagen på orten. Vidare anför utredningsmännen att, även om det kan förutsättas att en gruvbrytning i framtiden skulle ske efter metoder, som ej medförde direkt fara för de närboende, en gruvdrift praktiskt taget mitt inne i ett bostadssamhälle alltid förorsakar betydande störningar och obehag. Exempel härpå finns på flera andra håll.

Utredningsmännen framhåller slutligen i detta sammanhang, att olägenheterna av en stordrift ej kan väntas bli begränsade till de störningar, som uppstår genom själva brytningen. För en så fattig malm som tabergsmalmen måste man nämligen räkna med att någon form av anrikning blir nödvändig. Därvid kommer att bildas betydande kvantiteter avfall, som, då de upplägges, kan bli ett störande inslag i naturen. Stoff från den för anrikning finmalda malmen kommer att bemänga luften i omgivningen. Behovet av driftvatten kan vidare nödvändiggöra reglering av Tabergsån, och avfallsvattnet från anrikningen kommer, om ej omfattande och dyrbara reningsanläggningar utförs, att förorena vattendragen och sannolikt även uppgrunder dem.

C. Gruvbrytningsintresset.

Järnmalmstillgången. Utredningsmännen anför, att malmkvantiteten i Taberg kan uppskattas till 150 miljoner ton, om man enbart räknar med tillgångarna ovan järnvägens nivå. I sitt betänkande år 1949 räknade emellertid tyskgruvekommittén med ett begränsat djupgående under sagda nivå och kom därvid till 245 miljoner ton. De totala tillgångarna i landet beräknas numera till 265 miljoner ton i mellersta Sverige och 2 413 miljoner ton i Norrbotten. Dessa siffror visar, att Taberg redan vid försiktiga beräkningar är en betydande fyndighet. Till ytterligare belysande härav nämner utredningsmännen vidare, att själva malmarean vid Taberg är 400 000 m², medan den vid Grängesbergs exportfält är 55 000 m², Gällivare malmfält 230 000 m² samt Kiirunavaara, landets största järnmalmfyndighet, 440 000 m². Härtill kommer, att Taberg synes helt bestå av malm samt att förhållandena gör brytningen enkel och därför billig. En annan fördel är dessutom den direkta korta järnvägsförbindelsen till ständigt isfri hamn i Halmstad.

Mot dessa fördelar står emellertid den olägenheten, att tabergsmalmen är fattig. Järnhalten rör sig nämligen om blott cirka 30 procent, medan den i de nyssnämnda andra fyndigheterna kan uppskattas till 57 å 70 procent. Detta gör enligt utredningsmännen, att tabergsmalmen för närvarande knappast annat än under särskilda förhållanden är begärlig såsom direkt användbar järnmalm — s. k. styckemalm — vare sig inom landet eller utomlands. Dess speciella karaktär gör den därjämte svårsmält och mindre lämpad för hyttprocessen.

Järnmalmens förädling. Utredningsmännen framhåller att tabergsmalmen på grund av sin låga järnhalt tillhör den typ, som brukar benämnas anrikningsmalmer. Därmed menas malmer, som för att bli användbara vid järn-

verken, först måste genom en särskild process befrias från en del av den ofyndiga bergarten. Detta sker genom att malmen krossas och males, varefter genom magnetisk eller s. k. våtmekanisk anrikning de malmrikare kornen skiljes från de malmfattigare. Man erhåller därvid en mer eller mindre finkornig malmprodukt, kallad slig.

Enligt vad utredningsmännen uppger ifrågakommer i Sverige i allmänhet råmalmer med järnhalter av omkring 40 procent för anrikning till slig, men även fattigare malmer anrikas med framgång. Sligen håller i allmänhet minst 60 procent järn, ofta väsentligt däröver. Sådana järnhalter torde dock ej kunna nås med tabergsmalmen. Den är nämligen på grund av sin struktur och sammansättning svåränrikad. Ej heller som slig torde därför tabergsmalmen under normala förhållanden kunna utnyttjas med ekonomiskt tillfredsställande resultat.

Utredningsmännen erinrar i detta sammanhang vidare om att försök gjorts att med andra metoder ur malmer av förevarande slag åstadkomma en järnrikare produkt. Försöken synes emellertid knappast ha givit tillfredsställande resultat. I stället har man numera på kontinenten vid nya anläggningar för järnframställning börjat övergå till metoder, som möjliggör direkt användning av slig. Nu planerade försök med slig av tabergsmalmen torde enligt utredningsmännen bland annat inriktas på denna metod.

Järnmalmen i folkhushållet. Med hänsyn till tabergsmalmens låga järnhalt samt till att malmen på grund av sin speciella karaktär med nuvarande tekniska förutsättningar icke kan rationellt utnyttjas, anser utredningsmännen att det, mot bakgrunden av landets i övrigt betydande järnmalmstillgångar, är nationalekonomiskt olämpligt att för närvarande bryta järnmalm vid Taberg. Därvid påpekas, att om ur nationalekonomisk synpunkt en ökning av järnmalmsbrytningen är önskvärd, detta med små medel säkerligen kan nås vid de stora, i gång varande gruvorna i Norrbotten och mellersta Sverige.

Utredningsmännen framhåller emellertid samtidigt, att Taberg i en framtid kan bli av betydelse som järnmalmstillgång. Visserligen är landets tillgångar stora, men på lång sikt kan en viss bristsituation tänkas uppkomma. I stället för att bryta tabergsmalmen och exportera den med dess innehåll av en tredjedel järn och två tredjedelar sten, är det därför enligt utredningsmännens mening ur folkhushållets synpunkt riktigare att för närvarande nedlägga gruvdriften och betrakta malmtillgången som en reserv för framtida behov, då de rikare och lättare utnyttjningsbara fyndigheterna utbrutits eller den tekniska utvecklingen givit nya metoder att utnyttja Taberg.

Legeringsmetallen vanadin. Vanadin är en för stålframställningen viktig legeringsmetall. För vissa slag av kvalitetsstål, ej minst konstruktionsstål för en hel del krigsmateriel, är metallen nödvändig. Den är således en strategiskt viktig råvara. Tabergsmalmens innehåll av vanadin, omkring 0,20

procent, torde enligt utredningsmännen ha varit det viktigaste skälet till att malmen inför och under kriget var begärlig för Tyskland. Ej osannolikt är orsaken densamma till att malmen nu åter kan säljas. Vanadininnehållet följer i hyttprocessen järnet, och produkten kommer således att ha en viss vanadinhalt, vilket gör den lämpad för stålframställning för ändamål där legering med vanadin är önskvärd.

Emellertid är landets tillgångar på vanadin relativt goda. Utredningsmännen anser därför, att ej heller ur förevarande synpunkt någon anledning föreligger i dagsläget att bryta Taberg.

Titanvitt. Före första världskriget var, anför utredningsmännen, titan en föga känd metall. Sedan man emellertid ungefär samtidigt i Norge och USA under krigsåren uppfunnit industriellt användbara metoder att ur titanmalm framställa färgpigmentet titanvitt, fick titan mycket snabbt en stor betydelse. Titanvitt visade sig nämligen som grundpigment i färger väsentligt överlägset de tidigare använda bly- och zinkvitt, och inom gummi-, glas-, emalj- och pappersindustrierna blev det på kort tid oundgängligt. Det blev därför en handelsvara av största betydelse på världsmarknaden. Mycket snart blev titanvitt även föremål för en med tiden världsomfattande kartellbildning. Många tecken tyder på att kartellen fortfarande existerar. Enligt vad utredningsmännen anför, har dock Sverige hittills icke haft någon titanproduktion. Svenska ägare av titanförekomster torde därför sannolikt hittills stå utanför kartellen.

Titan, framtidens metall. Under denna rubrik framhåller utredningsmännen, att de senare årens tekniska utveckling givit titan en än mera ökad betydelse. Det är nu fråga om metallen själv. Denna har nämligen tekniskt särskilt värdefulla materialegenskaper. Den är sålunda lätt men har samtidigt hållfasthetsegenskaper, som i många hänseenden är fullt jämförbara med stålets. Mest betydelsefullt är, att dessa egenskaper är i högre grad värmebeständiga än hos stål och de flesta andra metaller, där de snabbt försämras vid höga temperaturer. Titan »rostar» icke heller som stål och är även motståndskraftig mot kemisk påverkan i övrigt. Dessa egenskaper torde komma att medföra, att titan får stor betydelse för den fortsatta utvecklingen på reaktionsmotorernas område. Även i fråga om atomenergins utnyttjande torde titan få användning som konstruktionsmaterial. Enligt utredningsmännen kan titan slutligen förväntas komma att medföra väsentliga tekniska framsteg även på en del andra specialområden inom modern teknik och industri, ehuru det kan dröja åtskilliga årtionden, innan metallen funnit sin plats inom mera allmänna områden i konkurrens med legerade stål och lättmetaller.

Titantillgångarna. Utredningsmännen uppger, att brytvärda titanmalmförekomster finns på olika håll i världen. Därjämte finns på flera ställen betydande fyndigheter i form av titanförande strandsand. Intresset har dock främst kommit att inrikta sig på bergmalmförekomsterna. Utredningsmän-

nen beräknar, att i världen utom Sverige finns mellan 4 och 5 miljarder ton titanmalmer. Titanhalten varierar mellan 6 och 20 procent; i vissa fall kan den t. o. m. vara högre.

I fråga om Sverige anför utredningsmännen, att titanmalmförekomster är kända på fyra håll, nämligen i Ruotevaare i närheten av Kvikkjokk, på Ulvöarna i Ångermanland, i Kramsta i Hälsingland samt vid Taberg. Malmkvantiteterna uppskattas till omkring respektive 20, 20, 25 och 150 miljoner ton, innehållande respektive 11, 8, 5 och 6—7 procent titan eller titansyra. Av dessa uppgifter framgår, att Taberg är landets största titantillgång och att fyndigheten är av en storleksordning jämförbar med världens betydelsefullaste.

Med hänsyn till det anförda anser utredningsmännen titantillgångarna vid Taberg vara nationalekonomiskt av största vikt. Utvinning av titan inom landet kan bli en grund för att svensk teknik och svensk industri på nya tekniska områden kan bedriva ett självständigt utvecklingsarbete och att exportindustrier med nya produkter och nya metoder får möjlighet att hävda sig på världsmarknaden. Vid krig och avspärrning kan i framtiden tillgång på titan vidare bli ett livsvillkor för ur folkförsörjningens och försvarets synpunkt viktiga industrier. Samtidigt som en efter världsmåttstock så betydande tillgång av en nyckelvara kan ge landet en handelspolitiskt gynnsam ställning, kan den emellertid i ett spänt världspolitiskt läge på grund av titanets kommande strategiska betydelse innebära vissa riskmoment. Ur alla dessa synpunkter måste det därför enligt utredningsmännens åsikt vara angeläget, att titantillgångarna utnyttjas så rationellt som möjligt men också på ett sätt och i en omfattning, som bäst motsvarar landets intressen såväl i det aktuella läget som på längre sikt.

Utvinning av titan. Enligt utredningsmännen är framställning av metallisk titan ur malmråvaran förenad med betydande svårigheter. Ett flertal metoder har utexperimenterats, men förfarandet är alltjämt komplicerat och för industriella ändamål dyrbart. Teknikens behov av titan kommer emellertid sannolikt att medföra en snabb utveckling på titanframställningens område, vilken inom överskådlig tid kan leda fram till industriellt mera användbara och rationella metoder. Detta i sin tur kommer att möjliggöra en större användning av metallen och därmed en ökad efterfrågan på råvaran. Då detta i en ej avlägsen framtid blir fallet, får landets titanmalmtillgångar ett aktuellt värde. Redan nu torde sålunda en brytning av Ruotevaare ej osannolikt vara bärkraftig. Försök företagna redan år 1910 har nämligen visat, att ur 50 procent av malmen där kan framställas en järnslig med 5 procent titansyra och ur avfallet en slig med 14—20 procent titan. Utredningsmännen räknar med att i varje fall den senare sligen i dag torde utan vidare kunna avsättas till högt pris.

Med tabergsmalmen ligger förhållandena sämre till. Försök har visserligen visat att en slig med 16—17 procent titansyra och cirka 50 procent järn kan erhållas. Emellertid kan ej som i Ruotevaare någon högvärdig slig er-

hållas ur det betydande avfallet. För att nå dit fordras ett omfattande forsknings- och försöksarbete och därtill sannolikt betydande kapitalresurser. Att redan nu bryta malmen och producera en slig skulle därför enligt utredningsmännens uppfattning innebära, att innehålllet i landets största titantillgång förslösades.

För sin del anser utredningsmännen, att det ur nationalekonomisk synpunkt synes riktigast att upptaga brytning av den visserligen väsentligt mindre men omedelbart utnyttjningsbara ruotevaarefyndigheten och samtidigt bedriva planmässiga försök och forskning med tabergsmalmen för att därur utvinna titan och samtidigt järn och vanadin var för sig. Tillgången på titanråvaran från Ruotevaare skulle därvid också sätta den svenska metallurgiska industrien och de tekniska forskningsinstitutionerna på området i stånd att deltaga i utvecklingsarbetet i fråga om produktion och användning av titan. Ehuru givetvis industriens och teknikens män följer utvecklingen i utlandet, i den mån detta är möjligt, torde nämligen något eget arbete på området för närvarande ej bedrivas i Sverige.

D. Formerna för gruvdriften.

Utredningsmännen understryker, att det icke är ovanligt att gruvbrytningsintressen kolliderar med naturskyddsintressen. Hur skarp motsättningen blir i det enskilda fallet, beror bland annat på i vilka former gruvdriften utövas. Denna fråga får på grund av de lokala förhållandena särskilt stor betydelse vid Taberg. Utredningsmännen behandlar därför frågan utförligt i förevarande kapitel.

Nuvarande brytning. Enligt vad utredningsmännen anför innebar det gamla brytningssättet vid Taberg, att malm utlogs från rasmassorna vid bergets fot och nytt material successivt lösbröts från bergsstupet. Under tidigare århundraden påverkades bergets kontur föga därav. Då brytningen år 1939 mångfaldigades blev emellertid skadorna på naturen mera allvarliga. Samtidigt innebar brytningsmetoden med det primitiva sätt, på vilket den alltjämt bedrevs, olycksfallsrisker för både arbetare och kringboende.

Man övergick sedermera till kraterbrytning, vilket ur naturskyddssynpunkt snarast förvärrade läget. De två stora öppna kratrar, som hittills upptagits, bildar sålunda fula sår i terrängen, och en fortsättning av driften enligt denna metod skulle enligt utredningsmännen med tiden komma att helt förstöra naturen på bergets sydsida. Om metoden skall komma fullt till sin rätt, måste man nämligen förlägga kratrarna till de högsta terrängpartierna, så att största möjliga malmmassa kan uttagas ur kratern. Detta skulle i fråga om Taberg betyda, att de mest markanta partierna av berget fortast utsattes för förstörelse.

Utredningsmännen anser med hänsyn härtill, att kratermetoden ur naturskyddssynpunkt måste betecknas som i hög grad olämplig. Också ekonomiskt skulle för övrigt på längre sikt fördelarna bli ganska tvivelaktiga,

även om metoden med viss reservation kan sägas vara billig. Kraterbrytning har emellertid den olägenheten, att endast en del av den tillgängliga malmen uttages. Metoden kan därför sägas vara ekonomiskt berättigad, endast när man vill begagna tillfälliga konjunkturer på malmmarknaden för att utnyttja en malmfyndighet, som det under normala förhållanden ej lönar sig att bryta, eller när det eljest är fråga om en kortfristig affär, som upplägges med sikte på omedelbar vinst utan tankar på framtiden.

Öppen pallbrytning. Utredningsmännen anför, att om malmtillgången och malmens kvalitet anses ge det ekonomiska underlaget för en brytning på längre sikt, torde vid en malmkropp med Tabergs topografi s. k. öppen pallbrytning vara den ur gruvteknisk synpunkt naturliga brytningsmetoden. Metoden skulle vid Taberg innebära, att man på hela sträckan mot sydväst med början från malmkroppens rand bröt ut malmen i horisontala skivor, »pallar», av lämplig tjocklek. Visserligen medför metoden högre anläggningskostnader och därigenom dyrare brytning än kraterbrytning, men den möjliggör å andra sidan, att all malm uttages. Den lämpar sig därför särskilt väl för att användas vid Taberg, där malmkroppen, såvitt man hittills vet, är praktiskt taget homogen. För egen del anser utredningsmännen, att ur naturskyddssynpunkt öppen pallbrytning avgjort är att föredraga framför kraterbrytning. Den sammanhängande brytningsfronten och de kvarstående bergbranterna faller naturligare samman med bergets ursprungliga karaktär än utspridda stora kratrar. För samma brytningskvantitet blir också ingreppen väsentligt mindre än vid kraterbrytning, och det dröjer en många gånger längre tid, innan de vitalaste delarna av berget nås.

Underjordsbrytning. Under tabergsfrågans behandling har vid flera tillfällen framförts förslag om att man borde övergå till underjordsbrytning för att förhindra ingrepp i bergets yttre. Vilka fördelar detta skulle innebära ur naturskyddssynpunkt, anser utredningsmännen icke närmare behöva utvecklas. En sådan övergång skulle emellertid medföra, att brytningen bleve väsentligt fördyrad. Underjordsbrytning fordrar nämligen omfattande förberedelse- och tillredningsarbeten. Verkställda överslagsberäkningar har givit vid handen, att kostnadsökningen vid underjordsbrytning säkerligen kommer att uppgå till minst 3 kronor per ton. En sådan fördyring kan tabergsmalmen för närvarande icke bära. Utredningsmännen finner det därför naturligt, att bolaget ej ansett sig kunna tillämpa sådan brytning, helst som denna metod liksom kraterbrytningen dessutom medför den olägenheten, att endast en del av malmen kan uttagas.

Vad nu anförts om vanskligheterna med underjordsbrytning har sagts med utgångspunkt från vad som hittills är känt rörande malmfyndighetens storlek och djup. Skulle det visa sig, att malmen går väsentligt på djupet och där förekommer i mycket stora kvantiteter, kan bedömandet måhända bli ett annat. Enligt utredningsmännen måste nämligen då investeringar i alla fall så småningom göras, och den omständigheten att en del av malmen

icke kan tillvaratagas blir av relativt underordnad betydelse. En säker uppfattning om malmkroppens omfång på lägre nivåer än de hittills undersökta kan emellertid erhållas endast genom borrhningar.

Anrikning. Utredningsmännen framhåller att man, såsom redan nämnts, har att räkna med att en rationell gruvdrift vid Taberg måste innefatta någon form av anrikning, sannolikt i förening med en metallurgisk bearbetning. Även denna del av verksamheten kan komma att utgöra en fara för naturvärdena, om anrikningsverket placeras i anslutning till bolagets nuvarande anläggningar vid bergets fot. Efter tillkomsten av en mera omfattande bebyggelse på denna plats skulle skönhetsintrycket av de branta stupen i sydost sannolikt ej längre bli detsamma. Av större betydelse än byggnaderna skulle dock enligt utredningsmännens mening avfallsmassorna bli. På det trånga utrymmet mellan berget och ån komme dessa så småningom att få sådan höjd, att topografien fullständigt förändrades. Vidare skulle det svårligen kunna undvikas, att ån förorenades genom avloppsvattnet.

Samtidigt anför emellertid utredningsmännen, att det icke är nödvändigt att förlägga anrikningen i omedelbart närhet av brytningsstället. På något avstånd från berget finns nämligen lämpliga platser för en anläggning, dit malmen utan större ekonomisk uppoffring kan fraktas. Där erbjuder också stora mossmarker goda möjligheter att lägga upp avfallsmassor och leda bort avloppsvattnet.

E. Tabergsfrågans lösning.

I det sista kapitlet av betänkandet framlägger och motiverar utredningsmännen sitt förslag till tabergsfrågans lösning.

Naturskyddet. Under hänvisning till vad förut anförts finner utredningsmännen det ur flera synpunkter önskvärt, att Taberg skyddas mot varje ingrepp genom gruvbrytning. Bergets geologiskt och topografiskt märkliga beskaffenhet, den särpräglade naturmiljön med sina sällsynta inslag i flora och fågelfauna, bergskonturens betydelse i landskapsbilden, skönheten hos de branta stupen och de skogklädda sluttningarna, den vida utsikten från bergets topp, som gjort det till en uppskattad turistattraktion, samt hänsynen till samhället och bebyggelsen där utgör tillsammans mycket starka skäl för att ett sådant skydd bör komma till stånd.

Samtidigt anser utredningsmännen det vara klart att det ur allmän synpunkt ej finns något aktuellt intresse av att berget utnyttjas som malmtillgång. För närvarande kan malmen finna användning endast som en visserligen vanadinhaltig men fattig järnmalm och på andra håll i landet finns betydande fyndigheter av rikare järnmalm samt även fullt tillfredsställande tillgång på vanadin. Med tanke på de resultat gruvbolaget hittills visat torde ej heller det enskilda intresset av en fortsatt järnmalmsbrytning kunna tillmätas större vikt. Därest avseende fästes endast vid

nuvarande möjligheter att tillgodogöra sig malmen, måste man därför enligt utredningsmännens mening komma till det resultatet, att vidare brytning bör förhindras.

Tages hänsyn även till malmens titaninnehåll, kommer saken emellertid i något annat läge. Utredningsmännen anför härom, att titanhalten visserligen i och för sig utgör ett ytterligare skäl för att berget bör bevaras, så att dess latent värde icke nu förspilles för mindre viktiga intressen. Men å andra sidan är det, såsom framgår av det föregående, av stor vikt att den svenska industrien och bergsvetenskapen får tillfälle att deltaga i det intensiva forsknings- och försöksarbetet på titanområdet. Möjlighet till viss brytning för detta ändamål måste därför hållas öppen. Det kan måhända göras gällande, att forsknings- och försöksverksamheten i första hand bör inriktas på landets övriga titanmalmfyndigheter, så att det särskilt känsliga Taberg tills vidare lämnas i fred. Detta anser emellertid utredningsmännen icke möjligt, ty tabergsmalmen erbjuder speciella problem, som i stor utsträckning kan lösas enbart genom experimenterande med just den malmen.

I anslutning till det anförda förklarar utredningsmännen, att ett statsingripande till skydd för Taberg i princip bör syfta till att brytning skall få förekomma endast för att möjliggöra forskning rörande ett framtida utnyttjande av malmens titaninnehåll och endast i den omfattning, som är nödvändig för att forskningen skall bli effektiv. Samtidigt bör tillses att brytningen förläggas till sådan plats och bedrives i sådan form, att skadan på berget blir den minsta möjliga.

Utredningsmännen förklarar, att de även sökt bilda sig en uppfattning om vilka malmkvantiteter som kan behöva brytas för att möjliggöra en forskningsverksamhet rörande titanet i Taberg. Det har emellertid därvid befunnits mycket svårt att nu förutse, vilken omfattning denna brytning kan behöva få. Därest forskningsverksamheten skall bli effektiv, kan den nämligen icke stanna på laboratoriestadiet utan måste bedrivas i större skala. Bolaget anser sålunda, att en årlig brytning av åtminstone 125 000 ton malm erfordras. För sin del kommer utredningsmännen till att man som underlag för en rationell forskningsverksamhet ej torde kunna räkna med lägre årskvantiteter än 25 000 å 30 000 ton.

Utredningsmännen övergår härafter till frågan om det lämpligaste sättet för att åstadkomma det eftersträfvade skyddet för Taberg och behandlar därvid — i överensstämmelse med utredningsdirektiven — i första hand möjligheterna till en *frivillig uppgörelse*. De framhåller härom, att förhandlingar om en sådan uppgörelse pågått praktiskt taget ända från utredningsarbetets början. Dessa förhandlingar har lett till det preliminära avtal, vilket — såsom förut nämnts — bifogats betänkandet och för vilket en närmare redogörelse lämnas i det följande. Utredningsmännen anför emellertid redan här, att naturskyddsintressena torde ha tillgodosetts i avtalet i en omfattning, som kan anses godtagbar.

Å andra sidan anser utredningsmännen det ligga i sakens natur, att ett

avtal i viss mån måste innebära en kompromiss och att man på denna väg icke kan vinna ett så fullständigt skydd, som i och för sig vore önskvärt. Bland annat har det icke varit möjligt att fullt upprätthålla principen, att brytning bör få ske endast för titanforskning. En ytterligare olägenhet är, att bolaget ansett sig kunna gå med på en överenskommelse endast för begränsad tid. När denna tid gått till ända, kan faran för förstörelse åter bli aktuell. Av dessa orsaker har utredningsmännen övervägt även andra möjligheter att lösa skyddsfrågan.

En av dessa möjligheter är den, som tidigare ifrågasatts vid flera tillfällen, nämligen att tillgripa *särskild lagstiftning* i form av en »Lex Taberg». Denna utväg finner emellertid utredningsmännen icke behöva tillgripas, sedan den nya naturskyddslagen tillkommit.

De stadganden i sagda lag, som kan få betydelse i fråga om Taberg, är reglerna i 5 § angående *fridlysning* som naturminne. Dessa regler innebär, att område eller till fastighet hörande naturföremål, som på grund av sin betydelse för kännedomen om landets natur, sin skönhet, egenart eller eljest märkliga beskaffenhet finnes böra särskilt skyddas, må fridlysas såsom naturminne. Enligt utredningsmännen fyller Taberg samtliga de angivna kraven, vissa av dem i mycket hög grad, och de anser det icke kunna vara något tvivel om att förutsättningar för fridlysning föreligger. Åtskilligt talar också enligt deras mening för att en sådan åtgärd bör vidtagas. Därigenom skulle kunna vinnas ett fullständigare skydd än som kan uppnås avtalsvägen. Lösningen skulle också bli mera definitiv. Å andra sidan torde man emellertid vid fridlysning få räkna med ej obetydliga kostnader för det allmänna.

Utredningsmännen framhåller härefter att, därest en fridlysning anses böra komma till stånd, beslut därom skall enligt naturskyddslagen meddelas av länsstyrelsen. Det torde därvid vara tillräckligt, att fridlysningen får avse rätten att bryta malm eller sten. De inslag i flora och fauna, som för närvarande kan fordra särskilt skydd, är nämligen redan fridlysta enligt äldre lag, och denna fridlysning gäller allttjämt mot envar. Vad angår bebyggelsen bör denna regleras genom byggnadsplan, som skall fastställas av länsstyrelsen. Utredningsmännen förutsätter därvid, att såväl vid fastställelsen som vid tillämpningen av denna plan naturskyddsintressena blir beaktade. Ytterligare bebyggelse på hjässan och bergets övriga högre partier bör ur nämnda synpunkter förhindras.

Beträffande malm- och stembrytning anser utredningsmännen, att i ett eventuellt fridlysningsbeslut bör föreskrivas, att brytning får ske endast för forskningsverksamhet på titanområdet samt en viss högsta kvantitet fastställas, som årligen får uttagas. Därvid torde förut angivna siffror kunna tjäna till ledning. Vidare anses böra föreskrivas antingen att underjordsbrytning skall tillämpas eller ock att brytning får ske blott inom visst eller vissa bestämda områden, helst belägna så långt ut som möjligt på bergets sydvästra sluttning. För det senare fallet är det därjämte önskvärt, att endast öppen pallbrytning tillåtes eller annan jämförlig metod, som åstadkommer mindre skada än kraterbrytning.

Vad angår kostnaderna för en fridlysning anför utredningsmännen, att sakägarna jämlikt naturskyddslagen har rätt till ersättning för avsevärt men. Med anledning härav har utredningsmännen under överläggningarna med bolaget haft vissa diskussioner om vilka ersättningskrav bolaget kunde tänkas komma att framställa vid en eventuell fridlysning. Från bolagets sida har därvid framhållits att en fridlysning, som innebär totalförbud mot brytning, säkerligen kommer att föranleda mycket betydande ersättningsanspråk. På grund av det osäkra läget och det omfattande arbete, som skulle behöva nedläggas på förhandskalkyler, har bolaget emellertid ansett sig icke ens för den närmaste framtiden kunna ingå på en diskussion angående ersättningens storlek under olika förutsättningar.

För egen del finner utredningsmännen det i avsaknad av uppgifter från bolaget vara synnerligen svårt att med någon grad av säkerhet förutsäga, huru stora kostnaderna för en fridlysning kan bli. I främsta rummet kommer storleken uppenbarligen att bero på fridlysningsbeslutets innehåll i fråga om hur stor brytning som tillåtes, var brytningen får äga rum samt vilka brytningsmetoder som får tillämpas. Utredningsmännen erinrar vidare i detta sammanhang om att departementschefen i propositionen till den nya naturskyddslagen uttalat, att han räknade med att kommuner och enskilda sammanslutningar i viss utsträckning skulle vara villiga att åtaga sig kostnader av förevarande art. I anslutning härtill framhålles det stora intresse, som från Tabergs kommuns och vissa lokala organisationers sida visats för att bevara berget.

Med anledning av att under tabergsfrågans behandling i den offentliga debatten antytts, att det säkraste skyddet för Taberg såsom naturminne skulle nås genom ett *statsförvärv*, upptar utredningsmännen slutligen även denna lösning till prövning. Ett statsförvärv kan komma till stånd bland annat genom att berget exproprieras för att fridlysas såsom naturminne. Enligt utredningsmännen skulle dock därigenom knappast uppnås någon fördel utöver vad som kan vinnas genom total fridlysning utan expropriation, och kostnaderna skulle säkerligen icke bli mindre. Däremot skulle ett statsförvärv utan tillgripande av tvångsåtgärder måhända vara det enklaste sättet att lösa frågan om naturskydd för Taberg. Utredningsmännen har därför fört förhandlingar med bolagsledningen om förvärv för statens räkning av antingen gruvrättigheterna eller aktierna i bolaget. Från bolagsledningens sida har därvid uttalats, att endast det sista alternativet kan övervägas, men samtidigt har meddelats, att bolagets aktieägare icke är intresserade av en försäljning av aktierna. Förutsättningar för ett statsförvärv genom köp föreligger således för närvarande icke.

Mineraltillgångarna och samhällsintresset. Beträffande denna fråga anför utredningsmännen att, även om man icke kan hysa någon tvekan om att Taberg i nuläget bör skyddas, man torde få räkna med att bedömningen i framtiden kan bli en annan. Lyckas man lösa problemet att nyttiggöra malmens titaninnehåll, är det möjligt att bergets betydelse såsom malmtillgång

blir så stor, att naturskyddsintressena får vika. Då uppträder emellertid i stället ett annat samhällsintresse, nämligen intresset av att fyndigheten utnyttjas på det ur nationalekonomiska och andra allmänna synpunkter lämpligaste sättet. Därmed är man inne på frågan om vad som under förarbetet till naturskyddslagen kallats ekonomiskt naturskydd, d. v. s. frågan om skydd för naturen såsom en ekonomisk tillgång.

I det följande lämnar utredningsmännen en närmare redogörelse för den principiella innebörden av det ekonomiska naturskyddet samt de olika problem, som är förknippade med denna fråga. Beträffande denna redogörelse torde emellertid få hänvisas till betänkandet s. 48—50.

För sin del kommer utredningsmännen till den slutsatsen, att en ny lagstiftning till skydd för samhällsintresset i mineraltillgångar är önskvärd med hänsyn till hela det svenska näringslivet, folkhushållet och försvaret. Att taga ställning till hur en dylik lagstiftning bör utformas är emellertid ej så enkelt. Flera olika sätt att tillgodose syftet kan övervägas, exempelvis tillståndstvång, expropriation, tvångsdelaktighet o. s. v. Att närmare utreda dessa invecklade spörsmål har utredningsmännen emellertid ansett falla utom ramen för sitt uppdrag. De har därför begränsat sig till att understryka, att enligt deras mening frågan om ökade möjligheter till samhälleligt inflytande vid utnyttjandet av landets mineraltillgångar är av den vikt, att under alla förhållanden en särskild utredning i ämnet snarast bör komma till stånd.

Vad speciellt angår Taberg framhåller utredningsmännen, att det lämpliga utnyttjandet av titanet där endast utgör en detalj i det större problemet angående ekonomiskt naturskydd. Behovet av skydd för Taberg som samhälleligt viktig mineraltillgång blir för övrigt ej heller överhängande, därest det preliminära avtal, som träffats med bolaget, godkännes eller en fridlysning enligt naturskyddslagen kommer till stånd. Endast om ingen av dessa åtgärder vidtages, kan det bli nödvändigt att på andra vägar genast skapa ett dylikt skydd.

Avtalet med gruvbolaget. I ett sista avsnitt av betänkandet redogör utredningsmännen i korthet för det preliminära avtalet med Aktiebolaget Smålands Taberg samt i anslutning därtill för vad som förekommit vid avtalsförhandlingarna.

Avtalet skall gälla till den 1 januari 1975. För dess giltighet fordras Kungl. Maj:ts godkännande.

Bolaget förbinder sig att under avtalstiden ej bedriva brytning så, att den berör hjässan eller vägen dit, ej heller nordvästra toppen eller området mellan denna och hjässan. Därigenom bevaras under denna tid utsiktsplatserna och bergets profil.

Brytning för makadamproduktion skall i fortsättningen ej förekomma. Tills vidare skall brytningen i huvudsak avse att skaffa underlag för försöksverksamhet. Den årliga brytningen maximeras till viss kvantitet, motsvarande ungefär vad som för närvarande uttages. Först när tekniska och

ekonomiska förutsättningar föreligger att nyttiggöra titaninnehållet, skall brytningen vara fri, men därvid skall i stället för nuvarande kraterbrytning användas ur naturskyddssynpunkt mindre störande brytningsmetod, exempelvis pallbrytning. Slutligen skall bolaget i rimlig utsträckning iordningställa de utbrutna kratrarnas sidor och i fortsättningen bedriva brytningen så, att ingrepp och störningar ej blir större än oundgängligen nödvändigt. Länsstyrelsen skall löpande hållas underrättad om planerad brytning och ändringar i planerna.

Beträffande förhandlingarna anför utredningsmännen, att därunder från deras sida framställts önskemål såväl om en starkare begränsning av den årliga brytningskvantiteten som om en större utsträckning av det område, som under avtalstiden skall vara fredat. Därvid har också som en möjlighet framhållits, att ersättning skulle lämnas för den förlust, dessa utvidgningar av skyddet kunde medföra. Bolagsledningen har emellertid förklarat sig ej vara intresserad av en lösning efter sådana riktlinjer. Även övergång till underjordsbrytning mot gottgörelse för fördyringen har ifrågasatts och diskuterats men med samma resultat. I stället har bolaget framfört tveksamhet om ens den nuvarande omfattningen av brytningen under alla förhållanden är tillräcklig för en rationell forskningsverksamhet. Utredningsmännen har för sin del ansett rimligt, att en utökning medges, därest ett faktiskt behov därav för titanforskningsändamål kan påvisas. En bestämmelse därom har därför intagits i avtalet.

Bolagsledningen har vidare förklarat sig icke kunna bortse från möjligheten, att nya tekniska metoder kan komma att göra en järnmalmsproduktion ekonomiskt gynnsam. Om brytningen i sådant fall begränsas till mindre årskvantitet än vad som ger bästa ekonomiska resultat, innebär detta förlust för bolaget i form av uteblivna förtjänstmöjligheter. Från bolagets sida har därför påyrkats att i avtalet skulle — i anslutning till bestämmelsen att brytningen tills vidare bedrivs huvudsakligen för forskningsändamål och årligen maximeras till viss kvantitet — inrymmas en klausul av det innehållet att, om genom förbättrade metoder eller rationalisering möjligheter skapas att med ekonomiskt tillfredsställande resultat utnyttja malmens innehåll av andra metaller än titan, någon begränsning av årskvantiteten ej skall gälla. Då utredningsmännen ansett möjligheterna av väsentliga förändringar av angivet slag vara i stort sett hypotetiska, har en dylik klausul ansetts kunna accepteras, dock med det tillägget, att i en sådan situation staten skall ha möjlighet att upprätthålla en begränsning mot att bolaget erhåller ersättning för därav under återstående avtalstid uppkommande skada. Formuleringen innebär, att därvid en omprövning kan ske av frågan, vilken begränsning av brytningen som då kan vara erforderlig och lämplig med hänsyn till å ena sidan naturskyddsintressena och å andra sidan det samhällsekonomiska intresset av utvidgad brytning ävensom ersättningskostnaderna.

Vidare har under förhandlingarna också diskuterats vissa problem, som kan uppstå genom att utvecklingsarbetet för att utnyttja titanet kan kom-

ma att gå över framställning av en titanhaltig järnprodukt eller att titanet, åtminstone i viss utsträckning, kan komma att utnyttjas vid metallurgiska processer utan att ingå i produkten. Från bolagets sida har påyrkats, att fri brytning skall medgivas även för sådana tänkta fall, och utredningsmännen har ansett sig böra tillmötesgå detta önskemål. Avtalstexten har avfattats i enlighet därmed.

Slutligen har bolaget önskat få i avtalet fastslaget, att bolaget i fråga om järnvägsfrakter och krafttaxor icke skall från statens sida behandlas mindre gynnsamt än andra företag i jämförliga fall. Denna princip har utredningsmännen betraktat som självklar — så mycket mera som titanforskning ur allmän synpunkt är förtjänt av allt möjligt stöd. Med hänsyn härtill har utredningsmännen icke haft något att erinra mot att en dylik bestämmelse införts i avtalet.

Utredningsmännen uttalar till sist att, ehuru avtalet icke bereder ett så fullständigt skydd för Taberg som skulle kunna åstadkommas genom en fridlysning, det torde dock få betraktas som godtagbart. Såvitt nu kan bedömas kommer överenskommelsen ej att medföra några kostnader för det allmänna, och skulle sådana uppkomma, blir de säkerligen mindre än vid en fridlysning. En principiell anmärkning som kan riktas mot avtalet är, att det icke hindrar, att brytning — dock högst i samma omfattning som nu — äger rum för annat ändamål än att söka utnyttja titanet. I detta avseende har det emellertid icke varit möjligt för utredningsmännen att genomföra sina önskemål. En olägenhet är också, att avtalet ej innefattar ett slutgiltigt avgörande av konflikten. Under förutsättning att, i enlighet med vad som utredningsmännen förordat, en ny lagstiftning kommer till stånd om bättre samhällelig kontroll över utnyttjandet av landets mineraltillgångar, kan emellertid, när ökad brytning vid Taberg blir aktuell, en ny reglering ske under beaktande av alla på frågan inverkan omständigheter. Med hänsyn därtill anser utredningsmännen det icke möta avgörande betänkligheter att tills vidare åtnöjas med en tidsbegränsad lösning.

Remissyttrandena.

Bland remissinstanserna har meningarna varit delade i fråga om bästa sättet att lösa tabergsfrågan. *Kommerskollegium*, *Sveriges geologiska undersökning*, *länsstyrelsen i Jönköpings län* samt *vetenskapsakademien* tillstyrker sålunda eller vill ej motsätta sig utredningsmännens förslag i ämnet. *Länsstyrelsen* och *akademien* understryker emellertid samtidigt, att det upprättade avtalet ger ett ganska bristfälligt skydd. *Kommunalfullmäktige i Månsarps kommun*, *Jönköpings läns hembygdsförbund*, *Sällskapet Dvalin* samt *Tabergs turistförening* anser fridlysning i första hand böra komma i fråga. *Svenska naturskyddsföreningen*, *Samfundet för hembygdsvård*, *Svenska turistföreningen* och *Tabergs bergslags hembygdsförening* föreslår för sin del ett statsförvärf. Övriga remissinstanser gör icke något direkt ut-

talande i frågan. De synes emellertid alla utgå från att avtalet skall bli gällande.

De remissinstanser, som föreslår en annan lösning än utredningsmännen, gör detta i regel med den motiveringen, att avtalet icke kommer att ge tillräckligt skydd åt Taberg som naturminne. Bland annat framhålls sålunda, att avtalsbestämmelserna är för vaga, att kontrollmöjligheter och sanktioner saknas, att den bolaget medgivna brytningskvantiteten å 125 000 ton är för stor samt att bolaget över huvud tillgodosetts alltför mycket. Det må emellertid framhållas, att jämväl de tillstyrkande remissinstanserna liksom flera av dem, som ej tagit ställning till principfrågan, gör anmärkningar mot olika detaljer i avtalet.

Vidare må i detta sammanhang nämnas, att *kommerskollegium*, *Svenska gruvföreningen* och *Jernkontoret* avstyrker eller bestämt motsätter sig utredningsmännens förslag om utredning rörande ny lagstiftning till skydd för samhällsintresset i mineraltillgångar. Av *statskontoret* och *länsstyrelsen i Jönköpings län* framhålls, att denna fråga ej bör sammankopplas med ett eventuellt godkännande av avtalet.

Av vad remissinstanserna anfört må i övrigt återgivas följande.

Bland dem, som förordar en frivillig överenskommelse, anför *kommerskollegium*, att avtalet synes ge ett så gott skydd för de ur naturskyddssynpunkt väsentliga delarna av Taberg, som det är möjligt att nå med vederbörlig hänsyn till de ekonomiska intressena i malmen. Kollegium tillstyrker därför, att avtalet godkännes, dock med vissa tillägg. Eftersom avtalet innehåller ett flertal bestämmelser beträffande frågor, vilka kräver särskild teknisk sakkunskap på gruvområdet, och då tillsynen över gruvdriften enligt gruvlagen åvilar kommerskollegium och bergsstaten, anser kollegium nämligen, att avtalsförhållandet i sin helhet bör ställas under kollegii kontroll. Därvid bör dock kollegium ha att samråda med länsstyrelsen i sådana fall, då tolkningen av bestämmelserna i avtalet innebär en avvägning mellan naturskyddsintresset och andra intressen. På grund av det anförda föreslår kollegium, att avtalet skall kompletteras med en uttrycklig bestämmelse i nu angivna hänseende. Vidare anses i avtalet böra införas en föreskrift om skiljedom eller annat förfarande vid tvist om avtalets innebörd.

Såsom redan förut antytts avstyrker kollegium utredningsmännens förslag om utredning rörande ny lagstiftning till skydd för samhällsintresset i mineraltillgångar. Till stöd för denna ståndpunkt anföres följande.

Kollegium kan icke inse det berättigade i att tillsättandet av en sådan utredning göres till förutsättning för att avtalet godkännes, så mycket mindre som tillkomsten av ett avtal, genom vilket ett gruvföretag tillförsäkras vissa rättigheter under en 20-årsperiod, näppeligen kan tagas till intäkt för en lagstiftning, avsedd att öppna en väg för inskridande från det allmännas sida bland annat just mot dessa rättigheter. Å andra sidan kan icke bestridas, att konflikter kan tänkas uppkomma mellan enskilda företags och samhällets intressen i fråga om tillgodogörandet av mineraltillgångar. Kol-

legium har emellertid icke kännedom om konkreta exempel härpå, i varje fall icke av den art och omfattning, som skulle kunna motivera tillämpning av den tilltänkta lagen.

De svenska tillgångarna av värdefulla mineral i enskild ägo är i mycket stor utsträckning samlade hos stora företag, vilka arbetar på lång sikt och vilkas intressen i fråga om hushållningen med tillgångarna därför i stort sett sammanfaller med samhällets, eller också är de anknutna som råvarubas till förädlade industrier, som likaledes har ett starkt intresse av att tillgångarna disponeras enligt sunda ekonomiska principer. Även de mindre företag, som bearbetar för landet viktiga mineral, har i regel ådagalagt samma inställning. Erfarenheterna från avspärrningsperioden under andra världskriget torde heller icke i något fall ha visat, att staten saknar medel att under sådana förhållanden effektivt bevaka det allmännas försörjningsintressen vid tillgodogörandet av mineraltillgångarna. Vad slutligen angår riskerna för utländskt beroende torde få erinras om lagarna den 30 maj 1916 om vissa inskränkningar i rätten att förvärva fast egendom eller gruva eller aktier i vissa bolag, den 21 december 1949 om inlösen i vissa fall av rätt till gruva, m. m., den 29 juni 1946 om övervakning av konkurrensbegränsning inom näringslivet samt den 5 oktober 1953 om motverkande i vissa fall av konkurrensbegränsning inom näringslivet. Dessa lagar torde kunna komma att tillämpas även mot sådana skadliga verkningar av svenska företags anslutning till internationella kartellavtal, som nämnes i betänkandet.

Av det anförda framgår, att staten redan har fullt tillräckliga möjligheter att tillvarata samhällsintresset, då omständigheterna så kräver. Aktuella motiv saknas följaktligen att tillskapa en ny särskild lag till skydd för samhällets intressen i fråga om landets mineraltillgångar. Då därtill kommer, att en dylik lag, huru den än utformas, skulle utgöra ett allvarligt ingrepp i nu gällande gruvrätt, avstyrker kollegium bestämt den föreslagna utredningen.

I övrigt har utredningsmännens förslag icke föranlett annan anmärkning från kollegii sida än att ämbetsverket ansett sig böra rikta en gensaga mot utredningsmännens uttalande om kraterbrytningsmetodens förkastlighet. Enligt kollegium kan det under lämpliga geologiska förhållanden vara fullt berättigat att använda denna metod framför andra brytningsmetoder.

Sveriges geologiska undersökning anför att det av framtiden skulle komma att bedömas såsom oklokt att nu helt fridlysa Taberg med dess för landet i en relativt nära framtid säkerligen betydelsefulla tillgångar av framför allt titan. Det är tvärtom av största betydelse, att bolaget får fortsätta sin försöksverksamhet i tillräckligt stor skala, samtidigt som bergets skönhetsvärden i möjligaste mån bevaras.

Med dessa utgångspunkter finner undersökningen, att det preliminära avtalet i möjligaste mån tillfredsställer både bolagets krav på rörelsefrihet under tiden intill den 1 januari 1975 och de krav på naturskydd, som från olika håll framkommit. I anslutning härtill uttalar undersökningen förhoppningen, att under denna tid bolagets verksamhet skall ha hunnit klarlägga de tekniska och ekonomiska förutsättningarna för ett rätt utnyttjande av den värdefulla titanfyndigheten och att erfarenheter erhållits, hur en eventuell framtida större brytning skall kunna planeras, så att bergets skön-

hetsvärden i möjligaste mån skyddas. Undersökningen tillstyrker därför, att avtal ingås mellan staten och bolaget i huvudsaklig överensstämmelse med utredningsmännens förslag.

Länsstyrelsen i Jönköpings län tillstyrker likaledes, att avtalet skall godkännas, trots att det skydd som därigenom åstadkommes måste anses ganska bristfälligt. Styrelsen berör även möjligheten att tillgripa fridlysning men finner för sin del, att denna fråga i nuvarande läge icke kan slutligt bedömas, eftersom utredning saknas om, bland annat, de ekonomiska konsekvenserna därav. Då emellertid avtalsvägen först bör prövas, anser styrelsen ej heller anledning finnas att nu taga ställning till fridlysningsfrågan.

Beträffande avtalet anför länsstyrelsen, att detsamma är ganska tånjbart och medger bolaget en ganska vid handlingsmarginal. Åtskilliga tolknings-svårigheter kan uppkomma med anledning härav. Detta gäller framför allt punkt 5 andra och tredje styckena samt punkt 7. Otillfredsställande är vidare, att bolaget enligt punkt 5 första stycket och punkt 7 tillkommande rätt att öka brytningen respektive skyldighet att minska verkan av företagna ingrepp gjorts helt beroende av bolagets egna subjektiva bedömanden.

Såsom en brist i avtalet framstår tillika, att bestämmelser saknas om viten eller andra sanktioner. Å andra sidan medger styrelsen, att avtalets diffusa karaktär försvårar tillämpning av sådana bestämmelser.

Länsstyrelsen framhåller slutligen, att den av utredningsmännen föreslagna utredningen rörande ny lagstiftning till skydd för samhällsintresset i mineraltillgångar visserligen i och för sig är önskvärd men att det knappast är befogat att sätta utredningens tillkomst som villkor för avtalets godkännande. Om utredningen ej anses böra komma till stånd och fridlysning ej heller skulle bli möjlig, skulle nämligen resultatet kunna bli att tills vidare intet skydd vinnes.

Vetenskapsakademien, som åberopar ett av dess naturskyddskommitté av-givet yttrande, anser att naturskyddsintressena visserligen icke i tillfredsställande grad tillgodosetts genom utredningsmännens förslag. Så t. ex. ligger en ur säkerhetssynpunkt betydande svaghet däri, att brytning skall kunna få gå fram så nära vägen till bergets topp som till 10 meter från vägens mittlinje. Då emellertid ett genomförande av förslaget trots allt skulle innebära ett visst framsteg i förhållande till det nu rådande läget och säkrare garantier för bergets framtida bestånd icke synes kunna vinnas, vill akademien icke motsätta sig en uppgörelse av den i betänkandet angivna innebörden. Därvid räknar akademien med att bolaget vid tillämpningen av avtalet skall visa sig lyhört för den allmänna opinionens önskemål om bergets skyddande i största möjliga utsträckning.

Vad härefter angår de remissinstanser som föreslagit fridlysning, anför *kommunalfullmäktige i Måsarps kommun*, att de anser en sådan åtgärd vara enda utvägen att ernå ett mera varaktigt skydd för Taberg. Skulle emellertid en fridlysning av statsfinansiella skäl icke kunna genomföras, bör enligt kommunalfullmäktige brytningen begränsas genom frivillig överens-

kommelse med gruvbolaget. Med hänsyn till vad utredningsmännen anfört rörande den s. k. kratermetodens olämplighet ur naturskyddssynpunkt bör därvid gälla, att brytningen skall ske på annat sätt med mindre skadeverknin gar, således antingen genom underjordsbrytning eller genom pallbrytning inom vissa bestämda platser. Vidare bör brytning tillåtas allenast för forskning på titanområdet. Beträffande innehållet i avtalet anför kommunalfullmäktige i övrigt följande.

Punkt 7 i preliminäravtalet tolkar kommunalfullmäktige så, att bolaget snarast skall uttaga malmpartierna mellan och utanför de kratrar, där brytning nu icke sker, samt att i den mån en ny krater öppnas den senast bearbetade skall saneras på samma sätt. Därigenom skulle de gapande sår, som de kvarlämnade kratrarna nu förete, i viss mån elimineras. Skulle angivna punkt ges annan tolkning, bör en ändring ske, så att avtalet får nu angivna innebörd.

I punkt 5 av avtalet har brytningen begränsats till cirka 125 000 ton per år, vilken kvantitet ansetts erforderlig för att möjliggöra forsknings- och försöksverksamhet. Denna kvantitet är anmärkningsvärd, då utredningsmännen funnit, att man som underlag för en rationell forskningsverksamhet kan räkna med årskvantiteter på omkring 30 000 ton.

Då gruvdriften redan utplånat boplatser för fridlysta växter, synes det önskvärt, att någon hänsyn tages till kvarvarande sådana växtplatser.

Jönköpings läns hembygdsförbund konstaterar, att det föreslagna avtalet i intet avseende utgör ett medel att för framtiden bevara Tabergs naturvärden. Dessutom finner förbundet dess bestämmelser så formulerade, att fortsatta konflikter mellan naturskyddsintressena och gruvbolaget synes ofrånkomliga. Med hänsyn härtill avstyrker förbundet avtalet och föreslår i stället fridlysning enligt naturskyddslagen. Det av utredningsmännen anförda skälet mot en sådan åtgärd, nämligen att kostnaderna för det allmänna skulle bli ej obetydliga, finner förbundet icke godtagbart, eftersom närmare undersökning härav icke verkställts. Att så ej skett är enligt förbundets mening en allvarlig brist i utredningen.

Till närmare motivering för sin kritik av förslaget anför förbundet följande.

Enligt avtalsförslaget avses brytningen skola fortgå på samma sätt som hittills och till och med i större omfattning än under de sista tio åren. En brytning av denna omfattning blir av förödande verkan. Det allmännas möjlighet att bedöma hur stor kvantitet, som behöver brytas för att tillgodose forsknings- och försöksverksamheten, är uppenbarligen mycket liten. Detta framgår bland annat av den omständigheten, att utredningsmännen ansett en kvantitet av 25 000—30 000 ton tillräcklig, under det att bolaget hävdar och i avtalet genomdrivit en kvantitet på minst 125 000 ton. Vidare fäster man sig vid att intet organ för naturskyddet beretts tillfälle att öva kontinuerlig tillsyn över att naturskyddsintressena verkligen tillgodoses i den utsträckning, avtalet avser. Överhuvud taget måste konstateras, att avtalet i för naturskyddet vitala frågor uttrycker sig alltför vagt.

Sällskapet Dvalin framhåller, att Taberg i olika hänseenden är så egenartat och märkligt samt hyser så stora skönhetsvärden, att alla krav för en fridlysning enligt naturskyddslagen är mer än väl uppfyllda. Hindret för en

sådan åtgärd synes i första hand vara de kostnader, som i samband därmed uppstår för det allmänna. Emellertid har utredningsmännen icke undersökt vilket belopp det skulle röra sig om. Med hänsyn till att malmbrytningen hittills varit föga lönande och det väl måste anses tveksamt, om lönsamheten kan förbättras, borde kostnaderna bli måttliga. De offer, som från det allmännas sida måste göras vid en fridlysning, är enligt sällskapets mening i alla händelser fullt motiverade för att rädda de natur- och skönhetsvärden, det här är fråga om, även om det blir fråga om relativt betydande belopp. Sällskapet förordar därför fridlysning.

Skulle från det allmännas sida erforderliga medel till kostnaderna för en fridlysning icke nu kunna ställas till förfogande, anser sällskapet att — i avvaktan på att frågan om skyddet av Taberg blir slutgiltigt löst — annan utväg icke står öppen än att genom ett avtal mellan staten och bolaget begränsa skadorna vid fortsatt brytning. Ett sådant avtal bör emellertid utformas så, att det blir ur naturskyddssynpunkt mer tillfredsställande än det preliminära avtal, som utredningsmännen träffat. Detta utgör nämligen ingen garanti mot en fortsatt förstörelse av bergets naturvärden. Viktigast finner sällskapet vara, att brytningen begränsas samt sker så, att skadorna blir de minsta möjliga. Då enligt utredningsmännen en brytning av 25 000 å 30 000 ton malm per år skulle vara tillräcklig för den av bolaget planerade forskningen för utvinning av titan ur malmen, bör sålunda brytningen kunna begränsas därtill. Brytningen bör ske under jorden eller, om detta ej är genomförbart, genom öppen pallbrytning. Även om det kan förmodas att naturskyddsintresserade parter kommer att ha sin uppmärksamhet på att hindra överträdelser av avtalet, torde det vidare vara nödvändigt att en effektiv kontroll av dettas efterlevnad ordnas genom det allmännas försorg.

För att undvika liknande naturförstörelse för framtiden anser sällskapet slutligen att en utredning om en Lex Taberg snarast bör göras.

Tabergs turistförening anser, att en fridlysning av hela berget varit mest önskvärd ur naturskydds- och turistsynpunkt, men konstaterar samtidigt, att en dylik åtgärd på de av utredningsmännen anförda skälen ej nu kan genomföras. Föreningen gör därför icke någon invändning mot att ett avtal träffas mellan staten och bolaget.

Beträffande avtalets innehåll anføres, att om brytningen ovillkorligen måste fortsätta, endast pallbrytning bör få förekomma. Den nu tillämpade kratermetoden måste nämligen anses vara den sämsta tänkbara ur naturskyddssynpunkt och skulle i fortsättningen tillfoga berget obotlig skada. Vidare kräver föreningen att 6 och 7 mom. i avtalet skall ges den innebörden, att all brytning skall bedrivas så, att de utbrutna kratrarnas sidor redan nu iordningställes samt att brytningen skall följas med noggrann övervakning av länsstyrelsen i länet.

Föreningen uttalar slutligen förväntningen, att frågan får en sådan lösning, att Taberg bevaras för framtiden.

Jag övergår härefter till de remissinstanser, vilka anser statligt förvärfv böra i första hand komma i fråga.

I sitt utlåtande anför *Svenska naturskyddsföreningen* inledningsvis bland annat, att Tabergs stora betydelse ur naturskyddssynpunkt uppenbart framgår av den verkställda utredningen. Därjämte framhålls, att turismen till Taberg har ett stort ekonomiskt värde för orten. Redan nu beräknas sålunda besökarna tillföra orten en årlig nettointkomst av cirka 300 000 kronor. Med ökad bilism kommer denna siffra att hastigt växa. Kapitaliserat skulle det ekonomiska turistvärdet representera ett belopp av mer än 6 miljoner kronor, därvid ingen hänsyn tagits till den i framtiden ökade turistströmmen. Med hänsyn till det anförda anser föreningen det icke vara tvivel underkastat, att verksamma åtgärder måste vidtagas för att skydda berget mot ytterligare förstöring.

Efter att ha framhållit, att Taberg icke kunnat exploateras på ett ekonomiskt lönande sätt och att vid sådant förhållande en avvägning mellan naturskyddsintresset och det ekonomiska intresset måste utfalla till naturskyddsintressets förmån, ingår föreningen på en allmän kritik av utredningsmännens förslag. Föreningen anför därvid följande.

Den formellt förmånliga ställning som bolaget intagit vid förhandlingarna med utredningsmännen har alltför tydligt kommit till synes i det preliminära avtalet. Bolaget har i alla avseenden tagit hem spelet. Enligt föreningens mening kan man icke ur allmän synpunkt låta sig nöja med det nådda resultatet. Den för envar uppenbara kränkning av allmänna intressen, som malmbrytningen i dess utomordentligt brutala form utgjort, hade för visso varit giltig anledning till att från det allmännas sida framgå med väsentligt större kraft och målmedvetenhet än som skett. Det är tämligen förbluffande att i det ingångna avtalet finna bestämmelser om rätt för bolaget till utfraktning av malmprodukter och om största fraktrabatt liksom om fördelaktigaste kraftleverans från statligt kraftverk, när staten icke uppnått de begränsningar av brytningen som utredningsmännen själva ansett behövliga och som ur naturskyddssynpunkt är uppenbart påkallade. Även om bolaget helt naturligt icke bör utsättas för illojal behandling från det allmännas sida därför att detta må inneha en viss monopolställning i berörda hänseenden, kan det icke rimligen komma i fråga att för en icke önskvärd verksamhet bevilja ställningen av »mest gynnad nation».

Enligt föreningens mening fordrar saken ett ingripande av helt annan karaktär. För sin del anlägger föreningen i huvudsak följande synpunkter på frågans lösning.

I första hand bör eftersträvas att staten förvärvar erforderlig aktiemajoritet i bolaget. Självfallet bör staten icke därvid gå så hårdhänt fram att nuvarande aktieägare icke återbekommer vad som erlagts vid köp från flyktkapitalbyrån jämte gottgörelse för försämring av köpesummans realvärde. Kan icke överenskommelse träffas, bör tvångsinlösen av aktierna tillgripas. Denna metod har förut tillgripits för att tillvarata det allmännas intresse av likvidering av tyska tillgångar inom landet. Metoden kan icke gärna anses förkastlig, när det nu gäller att skydda ett mera uppenbart allmänt svenskt intresse än det som nämnda likvidering avsåg att tjäna. Expropriation av själva naturskyddsobjektet är ju redan sedan gammalt en fullt godkänd väg och expropriation av aktier för samma ändamål är principiellt icke mera stötande. Expropriation av själva aktierna är dessutom icke bara en smidigare väg än expropriation av själva malmtillgången, den torde också lät-

tare föra fram till en rimlig värdering av expropriationsobjektet. En värdering av aktierna torde icke heller komma att leda till belopp som behöver avskräcka staten från att förvärva aktierna. Expropriation av aktierna kräver emellertid lagstiftning.

Om staten åter inriktar sig på att exproprierar själva malmtillgången, löper man risken att denna isolerad åsättes ett godtyckligt bestämt värde. Vågen att exproprierar berget är dock icke utesluten ur ekonomisk synpunkt, eftersom driften nu knappast är lönande och det icke torde kunna styrkas att framtidsvärdet är större. Expropriation torde kunna äga rum enligt 108 § expropriationslagen.

Mot bergets skyddande såsom naturminnesmärke talar givetvis att malmtillgången och förefintligheten av vanadin och titan är av sådant värde att, när användbara framställningsmetoder utexperimenterats, naturskyddssynpunkten kanske måste vika. Ännu är dock den tiden icke inne. Och om staten omedelbart förvärvar tillgången i fråga bör garanti anses föreligga för att den icke utnyttjas innan det verkligen är motiverat. Intill dess bör berget i statens hand vara fridlyst helt eller i största möjliga utsträckning.

Ingen vill bestrida att statlig kontroll av nationella tillgångar, som är av betydelse för framtiden och särskilt ur försvarssynpunkt, är önskvärd icke bara beträffande Taberg utan även i andra fall. Då nu saken fått brännande aktualitet beträffande detta berg, bör frågan emellertid omedelbart få sin lösning utan avvaktan på en mera omfattande utredning. För att saken icke skall försinkas torde en provisorisk lagstiftning böra i första hand tillgripas, en metod som för övrigt tillgripits i tidigare fall, då man varit sent ute.

Nu angivna överväganden har lett till att föreningen anser sig i första hand böra föreslå, att så snart som möjligt till 1954 års riksdag skall framläggas förslag om provisorisk lagstiftning som ger Kungl. Maj:t befogenhet att till skydd för allmänna intressen omedelbart lägga malmbrytningen vid Taberg under fullständig kontroll. Medan den provisoriska lagen är gällande bör —ehuru föreningen eljest är av den uppfattningen att naturskyddssynpunkten hellre bör tillgodoses genom frivilliga överenskommelser än genom expropriation — skyndsamt utredas under vilka förutsättningar det allmänna skall vara berättigat att förvärva företag som utnyttjar viktiga naturtillgångar. Denna utredning bör icke inskränkas till Taberg utan inriktas på att få en mera allmängiltig innebörd, så att staten icke ånyo riskerar att komma i ett så snedvridet förhandlingsläge som i förevarande fall. I andra hand förordar föreningen expropriation av Taberg som naturminnesmärke. I tredje hand bör slutligen omedelbar fridlysning övervägas. Föreningen anser dock denna väg vara mera oförmånlig, eftersom staten får betala ersättning utan att själv bekommen tillgången i fråga. Därtill kommer att fridlysningen framdeles kanske måste hävas, om malmtillgången får större värde. Det för fridlysningen erlagda beloppet torde då vara förlorat. Under alla omständigheter kan emellertid enligt föreningen ett provisoriskt ingripande äga rum enligt 8 § naturskyddslagen, om länsstyrelsen tillförsäkras erforderligt stöd för att gälda de kostnader, som därav kan föranledas.

Till sist framställer föreningen — utöver vad som angivits i det föregående — vissa anmärkningar mot de särskilda bestämmelserna i avtalet med bolaget. Föreningen anför därvid följande.

Den under punkt 5 angivna kvantiteten 125 000 ton är uppenbart för stor. En femtedel bör räcka. Andra stycket under samma punkt bör utgå. Tredje stycket försätter staten i den situationen, att kronan kan nödgas lösa naturtillgången när den visas ha fått ett värde, hur osäkert detta än må vara på längre sikt. Denna ordning saknar ur allmän synpunkt erforderlig förtänksamhet.

Pallbrytning enligt punkt 6 är långt ifrån tillfredsställande ur naturskyddssynpunkt. Underjordisk brytning av den ringa kvantitet som erfordras för forskningsändamål bör kunna påbjudas. Den ökade kostnaden för en drift som ändock icke är lönsam torde icke stå i missförhållande till det värde man spekulerar i att någon gång i en oviss framtid vinna.

Den i punkt 9 stadgade kontrollen är uppenbart otillfredsställande. Fullständig insyn i bolagets rörelse måste beredas med befogenhet för kontrollanten att göra omedelbara ingripanden.

Föreningen vill vidare påpeka att malmen enligt uppgift för närvarande exporteras till utlandet, troligen Tyskland. Det förefaller motiverat att — i säkerhetssyfte och till motverkande av att dylik export bidrager till att spoliera en möjligen framdeles värdefull naturtillgång — stadga exportförbud beträffande malm innehållande titan. Föreningen saknar emellertid förutsättningar att närmare angiva hur förbudet bör utformas för att tjäna sitt praktiska syfte.

Samfundet för hembygdsvård framhåller, att det ur de synpunkter, samfundet har att företräda, är nödvändigt att förhindra eller i möjligaste mån begränsa skadegörelsen å Taberg. I fråga om de lämpligaste åtgärderna i sådant syfte ansluter sig samfundet till Svenska naturskyddsföreningens förslag. Jämväl samfundet anser sålunda, att det i sammanhang som det förevarande kan vara på sin plats även med åtgärder, vilka ställer den enskilde företagaren åt sidan. Vidare understryker samfundet vad nyssnämnda förening uttalat om svagheten i ett fridlysningsförfarande.

Skulle det anses omöjligt att för närvarande avlysa gruvbrytningen och skulle upprättandet av en bestående ordning för att tillvarata samhällets intressen skjutas på framtiden, anser samfundet det nödvändigt att i varje fall omedelbart säkrare garantier lämnas till skydd för berget och för begränsning av skadorna. Likaså är det önskvärt att redan åstadkomna skador restaureras under sakkunnig ledning. I ett sådant läge skulle det enligt samfundet vara välbetänkt, om ett särskilt råd utsåges med representanter för lokala myndigheter samt för hembygds- och landskapsvård och naturskydd, med uppgift dels att upprätta förslag till begränsad brytning och dels att utöva fortlöpande kontroll över den fortsatta driften.

Svenska turistföreningen konstaterar, att utredningsmännen i betänkandet koncentrerat och sakrikt redogjort för de mångskiftande och invecklade problem, vilka måste övervägas vid ett bedömande av tabergsfrågan. Redogörelsen visar emellertid också, att frågan måste få en snar och i möjligaste mån definitiv lösning.

Föreningen diskuterar härefter hur man lämpligast skall kunna för framtiden bereda Tabergs naturvärden tillräckligt skydd, och behandlar därvid först den av utredningsmännen förordade utvägen med ett avtal mellan staten och bolaget. Enligt föreningens åsikt innebär avtalet ett visst skydd för

den närmaste tiden men har alltför stark karaktär av halvmesyr. Ur naturskyddssynpunkt torde sålunda de föreslagna, ofta vaga bestämmelserna icke ge tillräcklig säkerhet för att icke en fortsatt ogynnsam utveckling skulle kunna äga rum. Ett avtal i nu föreliggande form anser därför föreningen möjligt endast i sista hand och först efter en omarbetning, varigenom naturskyddsintressena bättre tillgodosetts. En särskild lagstiftning med en *lex in casu* finner föreningen ur rent principiella synpunkter och med hänsyn till den prejudicerande innebörd, det skulle kunna få, icke tillräddig. Beträffande fridlysning anför föreningen, att Taberg visserligen i mycket hög grad fyller naturskyddslagens förutsättningar för fridlysning men att denna åtgärd, såsom utredningsmännen framhållit, är förenad med den nackdelen, att den kan komma att medföra betydande kostnader för det allmänna utan att staten därmed förvärvar berget. Däremot skulle ett säkrare skydd kunna erhållas, om berget inlöses genom expropriation för att därefter fridlysas.

De anförda synpunkterna har lett till att föreningen — som förklarar sig i princip vara motståndare till exceptionella åtgärder — i förevarande fall anser ett statsförvärv böra tillgripas. Staten bör alltså begagna den lagliga möjligheten att expropriera berget för att fridlysa det såsom naturminne. Ett sådant förfaringssätt skulle lösa problemen mera restlöst och på ett för framtiden mera avgörande sätt. Visserligen medför en expropriation oberäknliga kostnader, men då ersättningen till de nuvarande ägarna bör kunna fastställas med hänsyn till rörelsens hittills ringa lönsamhet och till vad gruvdriften kan beräknas komma att ge under nu kända förhållanden, bör enligt föreningen expropriationen kunna ske utan oöverkomliga utgifter för det allmänna.

Statsförvärv med stöd av särskild lagstiftning förordas av *Tabergs bergslags hembygdsförening*. Föreningen understryker utredningsmännens uttalanden om vikten av att Taberg skyddas mot varje ingrepp genom gruvbrytning samt om att något aktuellt intresse ej finns av att berget utnyttjas som malmtillgång och att ett statsingripande bör ske för att begränsa brytningen till förmån för naturskyddsintressena. Enligt föreningens mening innebär emellertid det träffade avtalet ingen som helst säkerhet mot bergets fortsatta nedskrotning på grund av de undantagsbestämmelser, som stadgats. Med hänsyn härtill anser föreningen, att utredning bör verkställas om särskild lagstiftning för att varaktigt skydda Taberg. Enligt föreningen bör vidare den i avtalet förutsatta forskningsverksamheten endast ske under statlig kontroll och insyn.

Vad slutligen angår de remissinstanser, vilka ej tagit direkt ställning till själva principfrågan, synes dessa såsom redan förut anmärkts, utgå från att avtalet mellan kronan och bolaget skall träda i tillämpning. Dessa remissinstanser inskränker sig nämligen i regel till vissa uttalanden rörande olika detaljer i avtalet och därmed sammanhängande frågor.

Sålunda anför *statskontoret*, att det vid sin granskning av avtalet upp-

märksammat den i punkt 10 intagna bestämmelsen rörande rabatter vid utfraktning av malmprodukter samt vid kraftleverans. Ämbetsverket utgår från att denna bestämmelse främst avser att regelbinda nu tillämpad ordning och att det således icke är fråga om att tillförsäkra bolaget någon indirekt subvention av statsmedel. Då av motiveringen framgår, att man endast tagit sikte på järnvägsfrakter, bör detta utmärkas i avtalet. Klausulen att rabatt skall åtnjutas i enlighet med vad som tillämpas »i jämförliga fall» kan vidare bli föremål för tvist. Det torde emellertid närmast få ankomma på järnvägsstyrelsen och vattenfallsstyrelsen att bedöma lämpligheten av kontraktsvillkoren i detta hänseende.

Med anledning av vad utredningsmännen anfört rörande ny lagstiftning till skydd för samhällsintresset i mineraltillgångar uttalar statskontoret, att behovet av en rättslig reglering på förevarande område undandraget sig dess säkra bedömande. Statskontoret kan dock icke finna, att ett oavvisligt samband föreligger mellan detta spörsmål och frågan om de åtgärder, som i form av avtal med bolaget anses kunna vidtagas för att skydda de till Taberg knutna naturskyddsintressena. Att — såsom utredningsmännen ifrågasatt — Taberg omedelbart skulle fridlysas som naturminne, därest en utredning om en dylik lagstiftning icke igångsattes, kan således icke anses motiverat.

Slutligen uttalar statskontoret, att avtalsförslaget torde böra underställas riksdagens prövning.

Järnvägsstyrelsen uttalar sig endast om avtalsklausulen rörande fraktrabatt för bolagets malmtransporter. För sin del anser styrelsen att det med hänsyn till förefintliga möjligheter att medgiva fraktnedsättning varken är behövt eller ens lämpligt att i ett eventuellt avtal mellan kronan och bolaget intaga någon särskild bestämmelse om fraktrabatt. Innehållet i den föreslagna klausulen är för övrigt så oklart, att tvistigheter angående tolkningen kan uppkomma. Om klausulen likväl anses böra bibehållas i ett slutgiltigt avtal och detta skulle komma att föranleda en större fraktnedsättning än som vore för statens järnvägar företagsekonomiskt motiverad, anser styrelsen det angeläget att statens järnvägar beredes gottgörelse härför genom särskilt anslag på riksstatens driftbudget.

Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen vitsordar, att tabergsmalmen tidvis utnyttjats av det statliga vägväsendet. Malmen har nämligen visat sig synnerligen användbar i vägbeläggningar. Under åren 1947—1951 har för beläggningsändamål använts cirka 45 000 m³ sådan malm. Att närmare bestämma hur mycket det ekonomiska utbytet ökar vid användning av malm med sådana egenskaper som tabergsmalmen i jämförelse med andra stenarter låter sig enligt styrelsen icke göra. Värdet torde emellertid i allt fall ej vara så stort, att behovet av tabergsmalmen kan anses vara en angelägenhet av större betydelse för vägväsendet.

Bergmästaren i södra distriktet finner utredningsmännens kategoriska förkastande av kraterbrytning oberättigat. Beträffande avtalet framhålles, att tillståndsprövningen i punkt 4 bör ankomma på kommerskollegium och icke

på länsstyrelsen. I punkt 7 bör angivas, vem som skall bestämma där avsedda åtgärder. Punkt 8 kan utgå, eftersom vad där sägs är självklart. Slutligen uttalar bergmästaren, att den i punkt 9 föreskrivna skyldigheten att varje år underrätta länsstyrelsen om den planerade brytningen för kommande år i stället bör avse kommerskollegium, eftersom tillsynen av driften ändå åvilar detta ämbetsverk. Detta utesluter dock icke, att det är lämpligt att jämväl länsstyrelsen erhåller meddelande i berörda avseende.

Jernkontoret och Svenska gruvföreningen framhåller, att någon tillämpning av naturskyddslagens fridlysningsbestämmelser icke bör komma i fråga för närvarande med hänsyn till den överenskommelse som träffats genom det preliminära avtalet. Det anses för övrigt icke utan vidare klart, om sagda bestämmelser kan tillämpas på gruvrättigheter.

I övrigt inlägger dessa remissinstanser en kraftig gensaga mot utredningsmännens förslag om utredning av frågan om ökade möjligheter till samhälleligt inflytande vid utnyttjandet av landets mineraltillgångar.

Aktiebolaget Smålands Taberg anför, att utredningsmännen under de många och långa förhandlingar, som förts med bolaget, icke vid något tillfälle antytt, att det varit deras avsikt att tillstyrka godkännande av en överenskommelse endast under förutsättning, att en särskild utredning om lagstiftning till skydd för samhällsintresset i mineraltillgångar snarast komme till stånd. Icke heller har bolaget ansett sig ha anledning till annat antagande än att förhandlingarna avsåg att få till stånd en frivillig överenskommelse med bolaget samt att andra åtgärder skulle övervägas först om en dylik överenskommelse visade sig omöjlig att uppnå.

Bolaget understryker vidare, att det givit sitt samtycke till avtalsförslaget endast under förutsättning att, efter Kungl. Maj:s godkännande av detsamma, inga åtgärder skulle vidtagas eller ifrågakomma, som inskränker bolagets rättigheter utöver avtalet. För bolaget är det nämligen av fundamental betydelse att äga trygghet mot ytterligare ingrepp i verksamheten under avtalstiden. Det är därför oundgängligen nödvändigt, att i samband med avtalets godkännande klarhet vinnes härom. I annat fall ifrågasätter bolaget, huruvida det är bundet av det preliminärt undertecknade avtalet.

Slutligen framhåller bolaget, att man under förhandlingarna var ense om att bolaget under avtalstiden skulle vara tillförsäkrat rätt att under alla förhållanden bryta 125 000 ton råmalm per år. Detta har icke kommit till klart uttryck i betänkandet, men bolaget förutsätter, att sagda brytningsrätt under hela avtalstiden skall vara oförkränt.

Departementschefen.

Bland vårt lands naturminnen intager Smålands Taberg obestriddligen en mycket framskjuten plats. Ur såväl geologisk och topografisk som botanisk och ornitologisk synpunkt måste sålunda berget betecknas såsom egenartat och märkligt. Men även på det kulturhistoriska området spelar det en

stor roll genom den särprägel, som det givit den kringliggande bygden. Bergets betydelse ur ren skönhetssynpunkt och därmed också såsom en speciellt omtyckt turistattraktion kan även framhållas.

Såsom framgår av det förut anförda pågår emellertid sedan flera år malm-brytning i Taberg. De faror, som detta innebär för bergets naturvärden, torde icke närmare behöva påpekas. Redan den begränsade brytning, som hittills ägt rum, har sålunda satt fula spår efter sig i form av stora, öppna kratrar i berget. Malmens järnhalt är emellertid låg, och åtminstone en del av den brutna kvantiteten har använts till makadam. Under sådana omständigheter är det helt naturligt, att från olika håll framkommit starka krav på att åtgärder skall vidtagas för att skydda berget mot fortsatt förstörelse. Att detta är både önskvärt och nödvändigt är självfallet också min uppfattning. Å andra sidan synes det icke vara tillrådligt att helt förbjuda malm-brytning. Hänsyn bör uppenbarligen tagas till de i tabergsmalmen förekommande, ur allmän synpunkt så värdefulla titantillgångarna. Möjlighet måste därför finnas att bearbeta denna malm för forskningsändamål.

Då det gäller att skapa ett tillfredsställande skydd för Taberg, erbjuder sig olika möjligheter. Man kan till en början tänka sig att nå det önskade målet genom frivillig överenskommelse med vederbörande gruvbolag. Skulle detta ej visa sig möjligt, kan expropriation, möjligen i förening med särskild lagstiftning i ämnet, eller fridlysning enligt naturskyddslagen övervägas.

Av de nu nämnda olika möjligheterna framstår uppenbarligen den frivilliga överenskommelsen såsom mest tilltalande. Med hänsyn härtill har, såsom framgår av det föregående, de båda utredningsmän, vilka tillkallats för att utreda tabergsfrågan, haft att i första hand undersöka förutsättningarna för en sådan lösning. Det har också lyckats utredningsmännen att träffa ett preliminärt avtal med gruvbolaget för tiden till den 1 januari 1975.

Avtalet innebär i huvudsak, att Tabergs centrala delar och vägen till hjässan skall vara skyddade mot brytning ovan jord. Malm skall ej vidare brytas för annat ändamål än att utvinna metall. Brytningen skall i princip begränsas till den mängd malm, vilken erfordras såsom underlag för forsknings- och försöksverksamhet. Den årliga brytningen skall ej överstiga en kvantitet, motsvarande ungefär vad som uttagits under de senaste åren eller 125 000 ton. Skulle det framdeles bli ekonomiskt möjligt att utvinna titan-innehållet i malmen, skall brytningen vara fri. Brytningen skall emellertid då ske efter en ur naturskyddssynpunkt mindre störande metod än kraterbrytning, exempelvis genom s. k. öppen pallbrytning. Enligt avtalet skall vidare bolaget i rimlig utsträckning vidtaga åtgärder för att iordningställa uppbrutna kratrar, som ej vidare bearbetas. I fortsättningen skall brytningen bedrivas så, att ingrepp och störningar ej blir större än vad som är oundgängligen nödvändigt. Slutligen skall länsstyrelsen i länet löpande hållas underrättad om planerad brytning.

För sin del tillstyrker utredningsmännen, att avtalet skall godkännas, dock endast under viss förutsättning. Såsom tidigare anförts har nämligen

utredningsmännen kommit till den uppfattningen, att möjligheter bör finnas att skydda mineraltillgångar mot ur samhällelig synpunkt ej önskvärt utnyttjande. Utredningsmännen har därför ansett, att en särskild utredning angående ny lagstiftning i sådant syfte snarast bör komma till stånd samt att ett godkännande av ifrågavarande avtal bör göras beroende av att så sker. Om däremot tanken på en dylik lagstiftning avvisas, ifrågasätter utredningsmännen, huruvida ej övervägande skäl talar för att omedelbart fridlysa Taberg såsom naturminne. Någon tvekan om att naturskyddslagen tillåter en sådan åtgärd beträffande Taberg anses icke råda.

Av den förut lämnade redogörelsen framgår, att utredningsmännens förslag mötts av åtskillig kritik. Meningarna är sålunda till en början mycket delade om vilken av de diskuterade åtgärderna som kan anses lämpligast för att uppnå erforderligt skydd för Tabergs naturvärden. Flera av remissinstanserna har på denna punkt haft en annan uppfattning än som kommit till uttryck hos utredningsmännen. Även det preliminära avtalet har emellertid givit anledning till invändningar i olika hänseenden. Detta gäller jämväl beträffande flera av de remissinstanser, som i och för sig tillstyrkt, att avtalet godkännes. Anmärkningarna mot avtalet innebär främst, att den bolaget medgivna brytningsrätten är för omfattande, att avtalet är vagt och diffust utformat, att kontroll- och sanktionsmöjligheter saknas samt att avtalet över huvud ger ett bristfälligt skydd.

Den framförda kritiken torde icke sakna fog. Att godkänna avtalet i dess nuvarande utformning anser jag sålunda icke böra komma i fråga. Huruvida det kan lyckas att genom fortsatta förhandlingar med gruvbolaget uppnå sådana ändringar i avtalet, att de berörda svagheter avlägsnas, är självfallet ej möjligt att nu yttra sig om. Av bolagets uttalanden att döma torde dock möjligheterna därtill få anses vara små.

Om sålunda den enligt min mening lämpligaste lösningen, nämligen en frivillig överenskommelse, icke kan genomföras, uppstår frågan hur man då bör gå tillväga. För min del anser jag, att därvid en fridlysning av Taberg såsom naturminne ligger närmast till hands. Såsom utredningsmännen funnit torde något hinder mot en dylik åtgärd icke föreligga. Emellertid kan en fridlysning givetvis komma att medföra kostnader för det allmänna, eftersom gruvbolaget då torde bli berättigat till ersättning för uppkommande skada. Storleken av dessa kostnader kan icke för närvarande beräknas, då bolaget ej ansett sig böra ingå på någon diskussion härav. Möjligen kan någon ledning erhållas av bolagets hittillsvarande driftsresultat. Det torde dock stå klart, att under alla förhållanden ytterligare undersökningar bör verkställas i kostnadsfrågan, innan fridlysning definitivt genomföres.

Sammanfattningsvis innebär min ståndpunkt i förevarande ärende alltså följande.

I första hand bör förhandlingar med bolaget åter upptagas i syfte att avhjälpa eller mildra bristerna i det nu föreliggande avtalet. Leder förhandlingarna icke till godtagbart resultat, synes det ligga närmast till hands att

inleda ett fridlysningsförfarande. Därvid torde att börja med sådan provisorisk fridlysning, som omförmäles i 8 § naturskyddslagen, komma i fråga. Det är ofrånkomligt, att statsverket i samband därmed får vidkännas viss utgift för den skada, bolaget kan lida under provisoriet. Ersättning skall bestämmas att utgå med visst årligt belopp. I anslutning till ett eventuellt definitivt fridlysningsbeslut blir de slutliga kostnaderna kända. Det finns då möjlighet för statsmakterna att på nytt pröva frågan och taga ställning till huruvida fridlysning av berget är ur ekonomisk synpunkt försvarlig.

Enligt gällande bestämmelser har länsstyrelse — å vilken myndighet det ankommer att meddela fridlysningsbeslut — att, innan dylikt beslut fattas, förvissa sig om att medel finns tillgängliga för ersättning till sakägare m. m. Om nyssnämnda undersökningar leder till att Taberg bör fridlysas, är det därför nödvändigt, att erforderliga medel står till förfogande för att gälda de av fridlysningen föranledda kostnaderna. Därest riksdagen godkänner den ståndpunkt, jag i det föregående intagit, synes följaktligen ett särskilt anslag böra ställas till förfogande för ändamålet under riksstatens nionde huvudtitel. Med hänsyn till nyss angivna svårigheter att beräkna kostnaderna torde anslaget, som bör benämnas Naturskydd: Kostnader i samband med fridlysning av Smålands Taberg, böra få karaktär av förslagsanslag. Anslagets belopp synes kunna bestämmas till 30 000 kronor.

Vad slutligen angår frågan om lagstiftning till skydd för samhällsintresset i mineraltillgångar torde det enligt min mening knappast finnas skäl att sammankoppla denna fråga med spörsmålet angående vilka åtgärder som bör vidtagas till skydd för Taberg. Jag anser mig sålunda sakna anledning att här närmare ingå på nämnda problem.

Under återopande av det anförda hemställer jag, att Kungl. Maj:t måtte föreslå riksdagen

att å riksstaten för budgetåret 1954/55 under nionde huvudtiteln till *Naturskydd: Kostnader i samband med fridlysning av Smålands Taberg* anvisa ett förslagsanslag av 30 000 kronor.

Till denna av statsrådets övriga ledamöter biträdda hemställan lämnar Hans Maj:t Konungen bifall och förordnar, att proposition av den lydelse, bilaga till detta protokoll utvisar, skall avlätas till riksdagen.

Ur protokollet:

Arne Beckman.

*Bilaga.***Preliminärt avtal mellan Kronan och Aktiebolaget
Smålands Taberg.**

Mellan å ena sidan Aktiebolaget Smålands Taberg, nedan benämnt bolaget, samt å andra sidan regeringsrådet Sven Strömberg och f. generaldirektören Stig Ödeen å Kungl. Maj:ts och Kronans vägnar har denna dag träffats följande överenskommelse, gällande under tiden intill den 1 januari 1975; och skall överenskommelsens giltighet vara beroende av Kungl. Maj:ts godkännande.

1. Bergets hjässa med utsiktsplatsen skall ej beröras av ovanjordsbrytning eller därav förorsakad rasslänt inom ett område, som begränsas av en cirkel med 75 meters radie och medelpunkt i sydvästra hörnet av nuvarande byggnad på hjässan.

2. Utmed den till hjässan ledande vägen skall ovanjordsbrytning eller därav förorsakad rasslänt ej komma närmare vägen än 10 meter, räknat från dennas mittlinje.

3. Ovanjordsbrytning eller därav förorsakad rasslänt väster om i punkt 2 angiven begränsning skall ej komma innanför ett område, som begränsas åt sydväst av en linje dragen genom nyssnämnda byggnadshörn och en punkt 35 meter sydväst om på nordvästra toppen befintligt diamanthorhål samt åt nordväst av en linje, dragen vinkelrätt mot den förra genom en punkt 100 meter nordväst om samma borrhål.

4. Utan särskilt tillstånd av länsstyrelsen skall brytning icke bedrivas för annat ändamål än framställning av malmprodukter för metallutvinning. Ej heller skall utan sådant tillstånd försäljning av hädanefter brutet berg ske för annat ändamål än nyss sagts i vidare mån än fråga är om berg, som ej är användbart för metallutvinning men likväl måste brytas för gruvdriftens rationella bedrivande.

5. Tills vidare kommer bolaget att bedriva brytning i huvudsak för att möjliggöra forsknings- och försöksverksamhet. Intill dess att tekniska och ekonomiska förutsättningar av bolaget bedömas föreligga för att vid egna eller främmande anläggningar ur Tabergsmalmen framställa metallisk titan, titanprodukter eller sådant järn eller stål, som på grund av sin titanhalt eller därför att titanhaltig malm använts vid dess framställning har ett speciellt värde, skall brytningen begränsas till vad som motsvarar cirka 125 000 ton nuvarande malmprodukt per år.

Befinnes den i första stycket angivna brytningskvantiteten vara otillräcklig såsom underlag för en rationellt bedriven forsknings- och försöksverksamhet för tillgodogörande av titan, må brytningen ökas till vad som visas vara erforderligt.

Skulle genom rationalisering av driften eller genom förbättrade metoder möjligheter skapas, att med ekonomiskt tillfredsställande resultat utnyttja malmens innehåll av andra metaller än titan, skall någon begränsning av den årliga brytningskvantiteten icke gälla, med mindre Kronan ersätter bolaget därav under återstående avtalstid uppkommande skada.

6. Igångsätter bolaget brytning av större omfattning än under punkt 5 första stycket sägs, skall övergång ske till öppen pallbrytning eller liknande metod, som ger en i huvudsak sammanhängande bergslänt mot brytningsområdet, eller ock till annan metod, som ur naturskyddssynpunkt är mindre störande än kraterbrytning.

7. Bolaget skall i fråga om brytningsområde, som för framtiden eller för avsevärd tid icke vidare avses att bearbetas — så bland annat i fråga om hittills drivna och sedermera upptagna kratrar — snarast efter arbetets nedläggande vidtaga rimliga och skäligen åtgärder för att minska verkan av ingreppet.

8. Bolaget skall tillse, att gruvdriften så bedrives, att ingreppen i bergets natur — innefattande även växt- och djurlivet — samt störningar och obehag för besökande på berget icke bli mera betydande än vad som vid en rationell gruvdrift är oundgängligen nödvändigt.

9. Före början av varje nytt driftår skall bolaget lämna länsstyrelsen meddelande om arten och omfattningen av den för det kommande året planerade brytningen. Därefter under året förändringar av väsentlig betydelse vidtagas i planerna skall länsstyrelsen underrättas därom.

10. Kungl. Maj:t och Kronan förbinder sig att låta bolaget vid utfraktning av de malmprodukter, som utvinnas i enlighet med bestämmelserna i detta avtal, komma i åtnjutande av den största fraktrabatt som i jämförliga fall beviljas, och bolaget skall vid överenskommelse om kraftleverans från statligt kraftverk vara tillförsäkrat de fördelaktigaste villkor, som vid tidpunkten för kontrakts upprättande normalt tillämpas i jämförliga fall.

11. Därefter bolaget under avtalstiden helt eller delvis på annan överlåter rätt till gruvbrytning i Smålands Taberg, skall bolaget tillse att den nye rättssinnehavaren på samma sätt som bolaget bindes av den nu träffade överenskommelsen.

Till avtalet har fogats karta utvisande i avtalet definierade gränser.

Stockholm den 15 oktober 1953.

För Kungl. Maj:t och Kronan

Aktiebolaget Smålands Taberg.

Sven Strömberg

Stig Ödeen

M. von Essen

Halvar Löwenhielm